

מצעד האיוולת של אוסלו

זה לא התחיל בהתנתקות ולא בעליית חמאס שהתרחשה אחריה. רטרופקטיבה על תהליך אוסלו ממחישה איך ישראל טיפחה את רוצחיה, מתוך אשליה והונאה עצמית

מאז שמחת תורה מדברים בישראל על "כישלון הקונספציה". לפעמים מכוונת המילה "קונספציה" להיבט נקודתי מאוד כמו "חמאס מורתע"; לעיתים לעיקרון מקיף יותר כמו "הכלה" ו"התמגנות" להבדיל מהכרעה ותמרון; ולעיתים חוזרים עד לשאלת ההתנתקות ב-2005, שהביאה את ישראל להוציא את אחרוני אזרחיה וחייליה מרצועת עזה בלא הסכם.

אך כדי להבין את עומק הקונספציה שמובילה את ישראל כבר שלושים שנה, צריך לשוב אל הרגעים שבהם החלה ישראל לחתום הסכמים עם הפלסטינים כישות מדינית – רגעים שנועדו לפתוח עידן של שלום, ובפועל פתחו עלינו את שערי הגיהנום. שלושים שנה חלפו מאז, והזיכרון הישראלי כבר שכח. הנטייה לייחס את כל הרוע ל"חמאס", ולהתגעגע אל הפלסטינים ה"חילונים" וה"מתונים" שעימם חתמנו הסכמים בעבר, מלמדת גם על שכחה או הדחקה, וגם על קיבעון מחשבתי – קונספציה – עמוק במיוחד.

במלאת שלושים שנה להסכמי אוסלו, חודשים אחדים לפני ש"מבול אל-אקצה" שלח אלינו את גלי המוות שלו, פרסמתי ספר מקיף המלווה את סיפורם של הסכמי אוסלו ותוצאותיהם. מומלץ לקרוא את הספר – מלכודת אוסלו, בהוצאת סלע מאיר – כדי להבין את עומק התרמית שמדינת ישראל הכניסה את עצמה אליה בעיניים פקוחות, את המניעים שהובילו את מנהיגיה אל תוך המלכודת ואת האיוולת וחוסר האחריות שליוו את התהליך מיומו הראשון. אבל בתור תזכורת – די לנו במאמר הזה, המבוסס על פרק הסיכום של הספר. נתחיל.

יובל בלומברג הוא איש הייטק ומחבר הספר 'מלכודת אוסלו'.

במה מדובר

הסכם אוסלו הראשון היה הצהרת עקרונות המכתיבה את מפת הדרכים המדינית בין ישראל לפלסטינים לחמש השנים הבאות מרגע הנסיגה מרצועת עזה ומיריחו, בדרך להשגת הסדר הקבע.¹ חשיבותה של הצהרת העקרונות נבעה מההכרה ההדדית לכאורה בזכויות הלגיטימיות של שני הצדדים, מהתחייבותם של הפלסטינים לנטוש את דרך הטרור, מהיכולת לקיים משא ומתן שמוביל להסכמות, ובעיקר מהנעת הקטר המדיני שנועד ליצור – כפי שהאמינו רבים מן השותפים בשני הצדדים – דחף בלתי ניתן לעצירה שבסופו תוקם מדינה פלסטינית ברצועת עזה, ביהודה ושומרון ובמזרח ירושלים, בתוספת מעבר יבשתי אקס-טריטוריאלי בין יהודה ושומרון לעזה, שיחצה את מדינת ישראל לרוחבה.

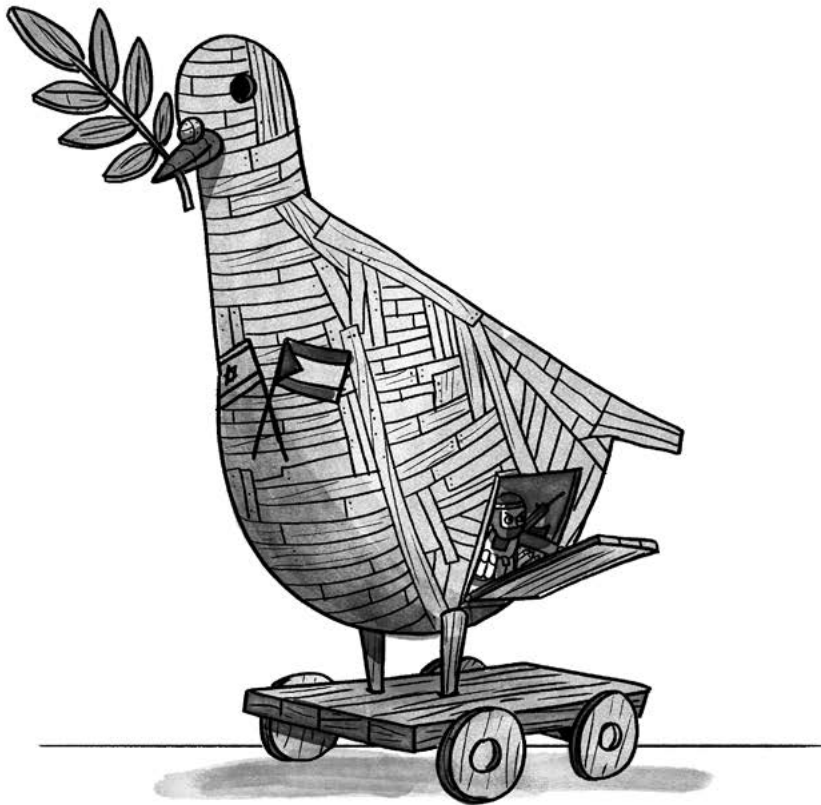
כבר בסעיף הראשון, העוסק בהכרה ההדדית בין הצדדים, בלט היעדר הסימטריה: בעוד ממשלת ישראל הכירה באש"ף כמייצגו של העם הפלסטיני, אש"ף הכיר אומנם בממשלת ישראל, אך בלי שנאמר את מי היא מייצגת. סירובם של הפלסטינים להכיר בזיקתו של העם היהודי לארץ ישראל ובזכותו להגדרה מדינית לא השתנה מעולם. ההכרה הייתה על כן בין "צוות אש"ף (המשלחת הפלסטינית) המייצג את העם הפלסטיני" ובין "ממשלת ישראל".

מטרתו המוצהרת של ההסכם הייתה לסיים את מצב המלחמה ולפתור את הסכסוך באמצעות משא ומתן. בנוסח ההסכם נאמר כי ממשלת ישראל וצוות אש"ף

מסכימים כי הגיעה העת לשים קץ לעשרות שנים של עימות וסכסוך, מכירים הדדיים בזכויותיהם הלגיטימיות והפוליטיות ושואפים לפעול ככל יכולתם לחיות בדו-קיום בשלום ובכבוד ובביטחון הדדיים, ולהגיע להסדר שלום צודק, בר-קיימא וכולל ולפיוס היסטורי באמצעות התהליך המדיני המוסכם.

בהצהרה הוגדר כי בתוך תשעה חודשים יתקיימו בחירות ברצועת עזה וביהודה ושומרון. הייתה זו הפעם הראשונה שהוגדר בה תחום שיפוט שהקיף את עזה ויהודה ושומרון כיחידה טריטוריאלית אחת, אף שאלה שתי יחידות גיאוגרפיות נפרדות. חמש השנים שהוקדשו לתקופת המעבר עד להגעה להסכם הקבע נועדו לתת לצדדים את הזמן הנדרש לניהול משא ומתן "על מעמד הקבע בין ממשלת ישראל ונציגי העם הפלסטיני", שיעסוק ב"ירושלים, פליטים, התיישבויות, סידורי ביטחון, גבולות, יחסים ושיתוף פעולה עם שכנים אחרים, וכן נושאים אחרים בעלי עניין משותף". עוד נקבע כי מייד אחרי הנסיגה הישראלית מרצועת עזה ומיריחו יועברו הסמכויות לידי הפלסטינים בתחומי החינוך והתרבות, הבריאות, הרווחה, המיסוי והתיירות.

בהצהרת העקרונות הוגדר גם יעד להסכם ביניים, שייחתם בתקופת חמש השנים, כדי להגדיר את סמכויות השלטון הפלסטיני הנבחר ולאפשר לו לקדם תהליכי צמיחה כלכלית. השלטון הפלסטיני יקים, בין השאר, רשות פלסטינית לחשמל, רשות לנמל

עזה, בנק פלסטיני לפיתוח, מועצה פלסטינית לקידום היצוא, רשות פלסטינית לאיכות הסביבה, רשות קרקעות פלסטינית ורשות פלסטינית לניהול מים. בהסכם נקבע שאחרי כינון הגוף השלטוני הפלסטיני יפורק המנהל האזרחי, והממשל הצבאי הישראלי יחדל להתקיים בשטחי האוטונומיה הפלסטינית.

ההחלטה לפנות את כוחות צה"ל מעזה ומיריחו חייבה כמוכן הקמה של גוף שלא היה קיים עד אז: משטרה פלסטינית חמושה, שתבטיח את הסדר הציבורי באזורים שיפוגו ותטפל בענייני הפנים. ישראל, בינתיים, תמשיך לשאת באחריות להגנה מפני איומים חיצוניים. לצורך יישומה של הצהרת העקרונות הוחלט שעם כניסתה לתוקף תוקם ועדה משותפת שתטפל בנושאים הדורשים תיאום, ביישוב סכסוכים ובנושאים אחרים בעלי עניין משותף. עוד הוחלט על הקמת ועדה לשיתוף פעולה כלכלי. שני סעיפים נוספים עסקו בקשר ובשיתוף הפעולה עם ירדן ומצרים, ובפריסת כוחות צה"ל מחוץ לערים הפלסטיניות.

הצהרת העקרונות טמנה בחובה את כל זרעי הפורענות שמדינת ישראל הייתה עתידה לקצור בטווח הזמן המיידי והארוך. ההסכם נחתם בין מדינה ריבונית ובין צוות של ארגון לא מדינתי, כשהנחת המוצא של ההסכם הייתה שהוא אכן מייצג את כלל האוכלוסייה שהוא מתיימר לייצג. היום, שנים רבות לאחר השתלטות חמאס על רצועת עזה ולנוכח מעמדה המעורער של הרשות הפלסטינית בשטחי יהודה ושומרון וסירובה העיקש לא לערוך בחירות דמוקרטיות בשטח הנתון לשליטתה (מחשש מוצדק לניצחון חמאס), ברור שהייתה זו טעות במקרה הטוב – ואיולת במקרה הרע. אולם גם בזמן אמת, אש"ף ומנהיגו לא נחשבו לנציגיהם הבלעדיים של הפלסטינים. כבר אז פעלו, מלבד אש"ף, ארגוני טרור פלסטיניים כמו חמאס, החזית העממית, הג'יהאד האסלאמי ועוד, וכולם ראו בעצמם נציגים לגיטימיים של העם הפלסטיני.

כך, בשעה שמדינת ישראל נטלה על עצמה התחייבות בעלת משמעות חוקית בינלאומית, הפלסטינים למעשה לא נטלו על עצמם דבר כישות לאומית אחידה. אף לא אחד מהארגונים האחרים היה צד בהסכם – וגרוע מכך, הם התנגדו לו והצהירו זאת בפה מלא. ההסכם נחתם בידיעה ברורה שהפלסטינים לא יוכלו לקיים אותו, אלא אם הישות הפלסטינית שעתידה לקום תהפוך להיות דיקטטורה דומה לאלה הקיימות בסוריה או בעיראק, ש"תטפל" בבני עמה כמיטב המסורת המזרח-תיכונית. רבים בצד הישראלי אכן הניחו זאת כמובן מאליו, כולל רבין עצמו. כפי שהבהיר באחד מנאומיו, רבין סבר שבניגוד לצה"ל, הכוח הפלסטיני יוכל לטפל בטרור בכל הקשיחות הנדרשת, "בלי בצלם, בלי בג"ץ ובלי אימהות נגד שתיקה"². זו הישות הפלסטינית שהוא קיווה שתקום כתוצאה מן ההסכם, וזו הייתה דמותו של השלום הרצוי.

על אף הכחשותיהם הרבות של רבין ופרס, הצהרת העקרונות הכילה כמעט את כל המרכיבים המוסדיים הנדרשים להקמת מדינה פלסטינית: רשות מבצעת שתיבחר מתוך מועצה שתהיה הרשות המחוקקת, ותחזיק בסמכות החקיקה; כוח שיטור

חזק המופקד על הביטחון; וטריטוריה שהפלסטינים שולטים בה שליטה מלאה בכל התחומים האזרחיים.

בהתאם לדרישתו של פרס מהיועץ המשפטי יואל זינגר, ההסכם התאפיין בניסוחים עמומים ומעורפלים שנועדו לטשטש את המחלוקות המהותיות בין הצדדים. המחלוקות הגדולות, כמו עתידה של מזרח ירושלים, זכות ה"שיבה" וגורל ההתיישבות היהודית, נדחו לדיונים על הסכם הקבע. ההנחה הייתה שבחמש השנים הבאות הדברים איכשהו יסתדרו, בעיקר על בסיס הקונספציה שערפאת ילחם בטרור והמצב הביטחוני ישתפר.

האוטופיה של פרס

בניגוד לרבין המסויג, מרגע שאימץ פרס את מסלול אוסלו הפך ההסכם להיות אבן הראשה של השקפת עולם אוטופיסטית (שהחלה לקנן בו עוד לפני כן), המבקשת לשנות את המציאות המזרח-תיכונית ובו בזמן מתנכרת אל יסודותיה הדתיים, ההיסטוריים והפוליטיים. נראה שפרס נלכד בתוך "פרפטום מובילה" (Perpetuum Mobile) אידיאולוגי המזין את עצמו מתוך הנחותיו בלבד, ופועל במעגל סגור ללא השפעות חיצוניות, קרי, השפעותיה של המציאות. "כבר שנים ששמעון פרס מפיץ את אמונתו כי עידן האסטרטגיה הצבאית מגיע לקיצו, ועידן האסטרטגיה הכלכלית מחליף אותו. 'השוקים יותר חשובים מצבאות'³. החזון האוטופי-דמיוני הזה התקבל בהבנה מלאה, שלא לומר בהערצה. הייתה התעלמות מוחלטת מהסכנה הגלומה בניסיון לממשו.

פרס החל להציג תפיסה היסטוריציסטית של המציאות: "לא הפיכה צבאית הפילה [את הקומוניזם] אלא הרוח הגדולה של ההיסטוריה. הקומוניזם נהיה למשטר מיושן שאין לו מקום בעולמנו ולכן נפל. נשר כפרי רקוב. כך ייפלו בעתיד גם משטרים ערביים, הבנויים על 'שיטות העבר'. העולם הערבי עני מכדי להרשות לעצמו את המשך הדיקטטורות הבלתי יעילות. לא תהיה תקומה ומחילה למשטרים המנציחים את הפיגור".

הקומוניזם אכן נפל, אבל רוחו האינטלקטואלית המשיכה לפעם בטיעונו של פרס. נראה שאימץ לחלוטין את הדטרמיניזם ההיסטורי המרקסיסטי, הרואה את מהלכה הבלתי נמנע של ההיסטוריה הנעה לכיוון פתרון סתירותיה, בין שהיה מודע לכך ובין שלא. "העוני", קבע פרס, "הוא אבי הפונדמנטליזם, המאיים על עתיד הקדמה, הפיתוח, החירות והרווחה"⁴, אך הוא עתיד להסתיים במציאת התשובה: "דמוקרטיזציה ופיתוח כלכלי". האמונה שההיסטוריה בהכרח צועדת לכיוון פתרון בעיית העוני באמצעות דמוקרטיה ופיתוח היא "האמונה בסיבה אחת וראשונה ובתשובה אחת ואחרונה לכל הרעות שבעולם, האמונה שהסוד בא לידי גילוי סוף-

סוף, ושההמון האנושי התחיל פוסע בפסיעות גסות לקראת הפתרון המוחלט ואין כוח שיעצרהו. שהרי עומד המון זה בפתחה של תהפוכה שתביא עמה סדר דברים שבייעוד שלם, מוחלט וסופי".⁵ ומרגע שגמלה בליבו ההחלטה כי אין למשטרים ערביים ברירה אלא לפסוע במתווה הדמוקרטיה, כיוון פרס את כל מרצו ואונו הפוליטיים כדי להוציא לפועל תוכניות שהתייחסו להנחותיו כאל עובדה מוגמרת. הוא התעלם מהטענה, שאיננה חסרת רגליים, שאין לערבים מסורת ויכולת להנהיג בארצותיהם דפוס של משטר דמוקרטי אמיתי. כששמע את הדברים הללו הוא התריס: "מי בכלל קובע את השטויות הללו".⁶

בעיני עצמו, פרס כבר לא הונע בידי "האינטרס הישראלי הצר, אלא האינטרס הישראלי הרחב, שהוא 'אינטרס מזרח תיכוני כולל', 'אינטרס מרחבי'".⁷ לתודעה ההולכת ומתנתקת של פרס מ"האינטרס הישראלי הצר" תהיה בשלבים מאוחרים יותר משמעות קריטית בתגובותיו לטרור. פרס גם ידע להזהיר ש"ישראל שתיסגר מאחורי חומותיה... לא תוכל לשרוד. לא נוכל להתקיים כאן לזמן ארוך כאי בודד ויחיד של רמת חיים מערבית, עשירים מוקפים בים של עוני. 'מזרח תיכון עני יהיה מזרח תיכון רותח'... התסכול והאכזבה הכלכלית ימשיכו לדחוף את הערבים סביבנו לזרועות הקיצוניות המוסלמית המכוונת נגדנו".

תפיסתו של פרס שללה לחלוטין את ההפרדה הפיזית בין הערבים ליהודים, ובכך עמדה בניגוד מוחלט לזו של רבין, שיאמצה אל חיקו בתוך זמן קצר כפעולה העיקרית נגד הטרור הפלסטיני. פרס כבר ייצג את "האינטרס המזרח-תיכוני הרחב", הטיל על מדינת ישראל את האחריות העתידית למצבו של המזרח-התיכון העני, והתנה את המשך קיומה ברווחתו הכלכלית של האזור כולו.

התחזיות בתחום הביטחון וההתיישבות לקו ברובן באותם החוליים של התחזיות הכלכליות, ובחרו להתעלם ממאפיינים קריטיים של הסכסוך. גם כאן, בבסיס התחזיות עמד הניסיון להקנות לסכסוך פן שכלתני שיקל מן העומס ההיסטורי, ויהפוך אותו מסכסוך דמי דתי לסכסוך שיכול להגיע לקיצו באמצעות ניהול נכון. הפרדיגמה הרציונלית הניחה שהטרור מדורבן על ידי הייאוש, וכלכלה משופרת תביא איתה יציבות שתייבש את מקורות הפונדמנטליזם האסלאמי.

בנאום שנשא בכנסת (9.9.1993) ארבעה ימים לפני חתימת ההסכם, אמר שמעון פרס:

אין זה הסכם בין מוסדות בלבד. זהו הסכם בין שני עמים... לא עוד מלחמה, לא עוד טרור, לא עוד אלימות. בארץ הזאת ישלוט השלום...

האווירה האקסטטיבית הולידה כמה תחזיות מביכות במיוחד. במאמר שפרסם יומיים לאחר חתימת ההסכם ניבא העיתונאי עמנואל רוזן כי

הצבא יעסוק בעיקר בפעילות ביטחון שוטף מול טרור טורדני שלא ייגמר לעולם... הגרילה תהפוך ללוחמה היחידה כמעט שצה"ל יעסוק בה וידע אותה... אבו-מאזן ירצה בפר"ם על לוחמה בטרור וראש המודיעין הסורי יצפה בתרגיל מפקדות של צה"ל באצבע הגליל. ויהיה טוב, בלי נדר, יהיה טוב.

העיתונאי, הסופר ואיש הבוהמה התל-אביבית עמוס קינן, התנבא גם הוא ואמר: "אני מתבייש לומר כמה אני אופטימי, כמה אני מאמין שהולך להיות שלום נהדר אפילו יותר ממה שחלמנו. לעניות דעתי זה הולך להיות סיפור אהבה בין שני עמים, בניה של אם אחת. האם האחת היא ישראל-פלסטין, שעד ל-15 במאי 1948 נקראה 'פלשתינה (א"י)".⁸

בפועל לא היה דבר שירמוז על כך שהחברה הפלסטינית אימצה, או מעוניינת לאמץ, אופי חשיבה "רציונלי" במונחי המערב, מלבד התבטאויות מוגבלות בראיונות לתקשורת הישראלית-מערבית או בנאומים בטקסים. "האם מותר לקוות שהטרור ייפסק אחרי שיושג פתרון מדיני?", שאל את עצמו יעקב אבן, לשעבר אלוף פיקוד הצפון והדרום, וענה: "במצב של שלום אמיתי עתיד הטרור להגיע לרמתו הכי נמוכה, כי השלום האמיתי מה יכלול? קודם כול תחושת הזהות הלאומית של הפלסטינים תקרום עור וגידים. שנית, לפליטים הפלסטינים תושבי המחנות תהיה תקווה להיקלט בתחומי מדינתם ולהיטמע בה כאזרחים... השלום עם מדינות ערב יעקר הרבה מן המוטיבציה הפוליטית של מדינות אלה לתמוך בארגוני טרור ולגבות אותם", וכל אלו יובילו יחד, בהכרח, להפחתת הפעולות האלימות וליצירת מציאות של שלום.⁹

דברים בעלי אופי דומה אמר גם הסופר א"ב יהושע, שחזה כי "בהסכם השלום יוכר המיעוט הישראלי-יהודי (שירוכו בשני מרכוזים גדולים, קריית-ארבע ואריאל) החי תחת ריבונות פלסטינית כבעל סטטוס משפטי, שכמותו ייתן באותה הזדמנות גם למיעוט הערבי-ישראלי, ובמובן מסוים יבטיחו שני מיעוטים אלו בדרך עקיפה את קיום הדמוקרטיה בארצותיהם".¹⁰ יהושע צפה כי "שני מיעוטים אלו יהיו עֶרְבִים... לכך ששתי המדינות לא רק ישגיחו על זכויות האזרח של כל מיעוט אלא גם יהיו שוחרות שלום זו כלפי זו. ואף שמשפט זה עלול להישמע כפנטזיה, אינני מוציא מכלל אפשרות תחרות בין שתי המדינות מי נוהג במיעוט הלאומי שלו טוב יותר".

"המתונים" ו"הקיצונים"

כשנשאל ערפאת במאי 1993 אם יצליח לכפות על החמאס הסכם שלום, אם וכאשר ייחתם, השיב: "החמאס הוא הבעיה שלנו. זה לא עניינכם. לכם יש טרנספר, לנו יש חמאס. אנחנו מספיק מבוגרים כדי לפתור את הבעיה הזו".¹¹ דברי ערפאת העידו על הבנת נקודת השבר האפשרית בחברה הישראלית. תשובתו פרטה עליה, והיה ניכר שיש מי שמסייע בידו לדבר "ישראלית". חלוקת הציבור היהודי בישראל ל"קיצונים"

ו"מתונים" לא החלה בהצהרת העקרונות, אבל היא לבטח קיבלה דחיפה ניכרת לאחור שאומצה בידי רבין, שעשה בה שימוש נרחב ומרחיק לכת. באוגוסט 1993 חזר ערפאת על ההבחנה הזו בריאיון לתקשורת הגרמנית: "גם לישראלים יש את הקיצונים שלהם".¹² יום למוחרת השתמש יועצו של ערפאת, בסאם אבו-שריף, בטרמינולוגיה דומה כשאבחן כי "בשני הצדדים – אצלנו ואצלכם – הקיצונים הם הסכנה".¹³

השוואת ה"קיצונים משני הצדדים" שיחקה לידי ערפאת מאחר שיצרה סימטריה ברורה בין שני המחנות "מתנגדי השלום", וכפועל יוצא מיצבה את ערפאת ואת אנשי אש"ף כמתונים, השווים בעמדתם לרבין ולפרס. ההשוואה הזאת הייתה נפוצה בשיח של השמאל הישראלי. ההיסטוריון ד"ר אילן פפה פסק כי "הפונדמנטליזם היהודי אנלוגי לפונדמנטליזם האסלאמי".¹⁴ עיתונאי מעריב בן-דרור ימיני אימץ את ההשוואה בין אנשי הטרור האסלאמי ובין מתנגדי ההסכם:

איך זה שהמוח היוצר של הסירוב משם נשמע בדיוק, אבל ממש בדיוק, כמו המוח היוצר של הסירוב מכאן. זה הרי מדהים, אפשר לקחת כמעט כל הצהרה, פלקט, מאמר, נאום של מתנגדי השלום משם, לשנות רק את ה'יהודים' או 'ישראלים' ב'ערבים' או 'פלסטינים' ולהפך, ולראות שאין שום הבדל. זו אותה לאומנות, משיחיות, פונדמנטליזם... שהרי המנהיגים הבוגדניים אכן שיקרו במצח נחושה, והפרו הבטחה כתובה, וסטו סטייה חמורה מהמצע שעל פיו הם צריכים להוביל, והטיעון הזה ככל שהוא נכון, כן לוקה בפיגור מוחי ילדותי. שהרי אין פשרה בהיסטוריה שהיא לא הפרת הבטחה או ניגוד למצע.¹⁵

אורי אבנרי הדהד גם הוא את ההשוואה וציין ש"הם דומים זה לזה להפליא. גם לשונם דומה. וגם הנשק שבידיהם. גנדי ואבו-נידאל, ביבי וחבש, גוש אמונים וגוש חמאס".¹⁶ השיח במדינת ישראל אומץ גם בידי מדינאים ופוליטיקאים מאירופה ומארצות הברית. ג'יימס בייקר, שכבר פרש אז מתפקידו כמזכיר המדינה בממשל בוש האב, אמר כי יש "התנגדות עזה של מתנגדי השלום – ערבים וישראלים – המחויבים לחלוטין לסרבנות. ההתפלגות של ריאליסטים וקיצונים מעולם לא הייתה ברורה יותר".¹⁷

בהתבסס על התחזיות העתידיות, הסופרת שולמית הראבן התקדמה בהבחנותיה צעד נוסף:

קו פרשת המים... איננו בכלל בין עמים. הקיטוב המתרחש לעינינו הוא הקיטוב שבין אנשים שפויים המבקשים לסיים את הסכסוך, משני הצדדים, לבין אנשים קיצוניים שאינם שוחרי שלום, גם הם משני הצדדים. האינטרס המשותף היום הוא בין ישראלים ופלסטינים שפויים מכאן, לבין ארגוני הסירוב ומועצת רבני יש"ע מנגד... מתחילים לראות את סוף הסכסוך. האוויר רועד. מעברים מעידן לעידן לעולם אינם קלים, אבל הם מתרחשים. מי שמחמיץ היום את התחושה הבלתי מעורערת של יקיצה מסויט

ארוך, של תקווה שדברים זים סוף-סוף, שמוטר, מוטר, מוטר לשמוח – פשוט החמיץ את ההיסטוריה.

ההבחנה הדיכוטומית בין "תומכי השלום" ו"אויבי השלום" ב"שני הצדדים" החלה להתבסס. חלוקת האוכלוסיות ל"קיצונים" ו"מתונים" הנלחמים ביניהם החליפה את החלוקה הלאומית הטבעית בין יהודים לפלסטינים, ש"בוטלה", ובכך שירתה את הנרטיב האנטי-לאומי שפעפע בשמאל הרדיקלי מאז ומתמיד, והניחה את התשתית המוסרית הנדרשת למסע דה-לגיטימציה ממשלתי ותקשורתי כלפי מתנגדי ההסכם בצד הישראלי.

השמאל מעולם לא אהד את ההתיישבות, אבל ככל שהשמאל הלך והתקרב לאש"ף ולערפאת כך הלכה וגברה העוינות כלפי המתישבים ביש"ע. הכינוי "מתחבלים" וגידופים נוספים הופיעו בתקשורת תדיר. במאי 1993 פרסמה הסופרת שולמית הראבן מאמר שטנה נגד ההתיישבות:

מראשיתה לא הייתה ההתנחלות בהר התנחלות של חברה יצרנית. לא הם האנשים החרוצים, המועילים והצנועים, היושבים ועושים מלאכתם בשקט. יחסית למה שהושקע בהם, התוצר שואף לאפס. [...] עיקר התוצרת של התנחלויות הללו במשך כל השנים היה בתחום של יצירת אירועים פוליטיים, לחצים ותקריות אלימות נגד ערבים, כלומר – רעות רוח. שלא לדבר על חוסר גמור, ממש ריק משווע, בתחום היצירה הרוחנית.¹⁸

לאחר הופעת פרסומים על ההסכם המסתמן בין ישראל לאש"ף, הפכו המאמרים העוינים האקראיים לשיטפון נגד אלה שנתפסו כ"סכנה" הגדולה ביותר ל"שלום". העיתונאי עמוס קינן כתב: "תושבי שכונות העוני ועיירות הקיפוח לא זילו דמעה כאשר המתנחלים יפוצצו את הווילות שלהם. ואם שנאו את המתנחלים עוד בזמן הווילות אדומות הרעפים, עוד יותר ישנאו אותם לאחר הפיצויים השמנים שיקבלו".¹⁹ חודש לאחר מכן הוסיף: "באחד מהסיוטים הוורודים הפוקדים אותי (יש דבר כזה, סיוט ורוד), אני רואה את אליקים העצני (שם בדוי) בפגישה חשאית בלואן, עם אחמד ג'יבריל (שם בדוי), להחלפת רשמים בין גולים".²⁰ עיתונאית אחרת, זיוה יריב, כתבה:

רק עננה אחת מעיבה על שמחת השלום, מחירו הכבד מנשוא. המחיר הנורא הוא, למרבה היגון, פרידה לנצח נצחים ממכרים ותיקים, ממיודעים שהפכו לחלק בלתי נפרד מנוף חיינו. עם כל הצער והכאב, חוששתי שאין מנוס ממחיר כבד זה, ובין אם נרצה או לא נרצה, נאלץ לשלמו עד תום. ימתקו לכם רגבי עפרכם מפלגות הימין. לרוע המזל, אין לכם ולנו ברירה, אתם קורבנות השלום. שכן בבחירות הבאות, לאחר פרוץ השלום, יגבה השלום את מחירו האכזר. אתם פשוט תתאדו, תימוגו ותנדפו מן

העולם. נ"ב למען האמת, תרומתכם לשלום תהיה גדולה יותר אם תתאדו כבר עכשיו, ולא אחרי הבחירות.²¹

כמה אנשי רוח מהשמאל שניסו להרגיע את שיח השנאה כלפי המתיישבים הותקפו מייד בידי חבריהם למחנה הפוליטי. המשורר והסופר חיים גורי התייחס לכך:

סופרים מקרב השמאל, יונים מובהקות כמו א"ב יהושע, עמוס עוז, ס. יזהר, חנוך ברטוב, שניסו לדבר בזכותם של היישובים הישראליים להתקיים בכבוד, כגשר ולא כמכשול, בכל הסדר שיהיה, ואפילו לא בריבונות ישראלית, חטפו מיד באבי אביהם, האשימו אותם כ"זורעי אשליות מסוכנות", כ"מרבי מבוכה ובלבול", כ"מסייעים למטרפדי השלום" וכתומכים ב"גוזלי האדמה שנועדה לפלסטינים". נראה היה שבעיני רבים בשמאל "השלום יבוא רק על חורבנם הגמור של כל היישובים האלה", ה"טובים" [אלה שנבנו בבקעה בידי תנועת העבודה] וה"רעים" [בשומרון ובאזור חברון], ורק בגבולות '67. כדאי גם להזכיר לכמה ממנהלי המשא ומתן דברים שאמר לי ידיד מהורהר בימים אלה, ש"אפילו לצורכי מיקוח, כדאי להעמיד פנים שארץ ישראל יקרה לנו".²²

חינוך הציבור

גם לאחר שטופלו מתנגדי ההסכם, אחד הנושאים שהעסיקו את מעצבי השיח הציבורי היה הצורך "לחנך את העם לשלום". הסופרת שולמית הראבן הסבירה שבמצב הנוכחי, כולם מבינים מה משמעותם של ויתורים, אך

את השלום כמעט שאין מבינים אלא כדבר מופשט מאוד, רחוק מאוד, מין ימות המשיח. איש אינו אומר איך ייראה השלום. איש איננו מתאר את המציאות שלו, מעשיית ביומיום. איך ייראו החיים, איך ישפיע הדבר על מקומות העבודה, על המשכורת. על האפשרויות ללמוד, להרחיב את הדעת, על תעשייה ועל מסחר ועל מגורים ועל נסיעות ועל קיצור מילואים ועל עצם התוחלת לגדל את הילדים ולראות נכדים בשיבה טובה. [...] העם הזה אינו מכיר את השלום, וכיוון שאינו מכיר הוא מלא חרדות ומלא דמיונות שחלקם מבוססים וחלקם שווא, וכולם יחד מסתכמים במבוכה גדולה מאוד. העם הזה חולה מאוד, אדוני ראש הממשלה, ורק מצב של שלום יכול להבריא אותו.²³

גם אבא אבן פנה לממשלה בבקשה לעזור לציבור להבין את "הסיכוי הנפתח לפנינו". "לקראת סיכויי מלחמה יודעים יהודים בארץ ובעולם להתאחד בגילויי סולידריות מופתיים", כתב, אולם "לנוכח סיכויי שלום, נכנסים יהודים לפרץ עז של עצבנות. איזה פרדוקס. מן הראוי שהציבור יתגבר על הנטיות הללו, ושהממשלה תהיה יותר פעילה וגלוית לב בהסבירה את חיוניותו של הסיכוי הנפתח לפנינו עכשיו".²⁴

הסופרת והעיתונאית תלמה אדמון התגייסה אף היא לחינוכו של העם מחדש, והסבירה: "השלום יהיה מורכב ולא חד-משמעי כמלחמה. החינוך בישראל ובמחנות הפליטים לא הכין את מבצעיו לקראת מימוש האספקטים האנושיים שלו. דמותו

הקולקטיבית של האויב חייבת להתנפץ עתה... העולם לא יחולק עוד בקלילות לשחור וללבן. לא כל הערבים יהיו 'מבוקשים' ולא כל היהודים יהיו עוד חיילים מפחידים". לכן, "לפי קוד החשיבה החדש יובן שהנערה שדקרה חייל בירושלים בסוף השבוע שעבר הייתה רק נערה אחת. לעומתה יתברר לפתע שלא כל עזירי מגידו, פארעה, דהרייה ומתקן החוף בעזה הם רוצחי יהודים, שאסור להם לחיות מחוץ לגדר".²⁵

הסופר דויד גרוסמן שיתף את הציבור בחוויית שינוי התודעה שעבר כאשר "דמיין את השלום":

"לדמיין את השלום", רשמתי לעצמי בראש העמוד, והיה למילים האלה קסם של סיסמא הפותחת דלתות נעולות (היה זה כשנה לפני ההסכם עם אש"ף), והדגשתי אותן בקו חזק, ואחר כך בקו גלי, ולבסוף בכמה נקודות חלושות, והחלטתי נחרצות להמשיך מחר. ולאחר שבוע חזרתי בתנופה, ושוב רשמתי את המילים בראש עמוד חדש, ושוב הייתה בהן הבטחה, ואותו תענוג, של פתאום-נשימה-עמוקה. אבל כל כך מוזר ובלתי ניתן לחידרה היה החלל שנפער לפניי בעצם כתיבתן שתכף הרפיתי. צריך לחשוב לאט, אמרתי לעצמי, יש פה הרבה דברים להתרגל אליהם. למשל – לשמחה אחת שהתעוררה אצלי מכיוון לא צפוי: כי "לדמיין את השלום" משמעו בראש ובראשונה – שיהיה לנו עתיד. אינני מדבר לפי שעה על עתיד טוב או עתיד רע, רק על אפשרות היות העתיד.²⁶

המאמץ לחנך את הציבור מחדש לא היה נחלתם של אנשי הרוח בלבד. בכיר השב"כ יוסי גינוסר הסביר לציבור ש"הדבר העיקרי שצריך לעשות עכשיו הוא להחליף את הדיסקט בראש. מי שחושב במונחים של 'מה שהיה הוא שיהיה' מזמין באמת שאלות 'עקומות', אם כי אמיתיות, כמו 'מה נעשה אם מחבל שיפגע ביישוב יהודי וימצא מקלט באזור האוטונומיה'". שאלות כאלה, לפי גינוסר, אינן נכונות, כי "אם קודם לקחו צעירי השטחים את גורלם בידיהם מתוך תחושה שאין מי שידאג לעניינם, עכשיו יש להם מי שידאג – ההנהגה חתומה על ההסכם עם ישראל. אם קודם הייתה מטרתם התנערות מן הכיבוש, עכשיו מטרתם לבנות את ה'מדינה שבדרך'. עכשיו יש להם הנהגה שאמורה להבין שתיבחן קודם כול ביכולתה לשלוט בשטח. שליטתה בשטח תתבטא, בין השאר, ביכולתה להסיר את האיום הביטחוני מעל הישראלים".²⁷

גינורסר אכן היה בבחינת נאה דורש ונאה מקיים. במהירות רבה הוא "החליף דיסקט", טיפח מערכת קשרים עסקית ענפה עם בכירים ברשות הפלסטינית ושיתף פעולה עם מוחמד ראשיד, יועצו הכלכלי של ערפאת, בהקמת הקזינו ביריחו.

"חינוך הציבור" קיבל גיבוי מלא מהתקשורת הישראלית, שהקפידה לסנן ידיעות שהיו עלולות להעייב על תמונת המציאות שהיה צריך להנחיל לציבור הרחב. שמעון פרס נקט גם הוא גישה דומה וביקש בספרו

לגרש את צללי העבר, המפריעים לרבים כל כך לראות בעיניים פקוחות את המציאות החדשה. מגיע הרגע שבו צריך לבטל את הנוכחות של העבר בהווה. צריך איפוא לדעת היסטוריה, כדי להפיק ממנה את הלקחים הנחוצים, אבל גם לדעת להתעלם מההיסטוריה כקובעת דימויים נצחיים, העלולים לשבש את היכולת לפרוץ דרכים חדשות.²⁸

הצבא, בראותו לאן נושבת הרוח, החל גם הוא לפעול, ופתח, באמצעות קצין חינוך ראשי, ב"מתקפת הסברה" לחיילים ולקצינים על תהליך השלום עם הפלסטינים "ברוח ההסכמים שנחתמו". לשם כך יזם קצין חינוך ראשי הפצת "דפי הסברה, שבהם פרטים על הסכם העקרונות עם אש"ף ועל מבנה אש"ף, וכן פרופיל חדש של יאסר ערפאת". הוא גם תכנן פגישות של חיילים וקצינים עם חלק מהאנשים ש"עשו את התהליך".

שיחה שמתמצתת את הסיפור כולו התקיימה כשתת-אלוף במיל' יגאל כרמון תרגם לעברית קלטות עם נאומי ערפאת והעביר את התמלולים לתקשורת, אך זו סירבה לפרסמם. כאשר אמר לעיתונאי נחום ברנע שהוא "בסך הכול אומר את האמת ומביא דיווח על מה שקורה במציאות", השיב לו ברנע: "אין אמת. כל דבר צריך להיבחן לפי השאלה את מי זה משרת, ואתה משרת את אויבי השלום".²⁹

*

כפי שצפו רבים ממתנגדי ההסכמים, ה"מזרח התיכון החדש", הדיכטומיה המלאכותית בדבר "קיצונים" ו"מתונים", החשיבה ה"מתקדמת" ביחס לשותפות האינטרסים של "תומכי השלום", הישראלים והפלסטינים – כל אלה קרסו ברעש גדול, עוד בשנות ההסכמים, והותירו אחריהם שובלים של דם. ה"חינוך מחדש" בא לידי ביטוי בציבור הרחב באימוצם של הרגלי חירום חדשים, שתאמו את מתקפת הטרור שהכתה בעוצמה בשנות הסכמי אוסלו ובימי האינתיפאדה השנייה והותירה תחושה כי אין מקום אחד במדינת ישראל הבטוח מפני הישג ידו של הטרור האסלאמי. אינתיפאדת אל-אקצה (האינתיפאדה השנייה), שהביאה לידי מימוש את תשתית הטרור המפלצתית שנבנתה בשטחי הרשות הפלסטינית בחסותם של הסכמי אוסלו, הקדימה ביותר מעשרים שנה את מבול אל-אקצה, הטבח הנורא בשבת השחורה.

יש הסכמה רחבה, גם בקרב תומכי ההסכם, שהסכמי אוסלו כשלו, אם כי חלקם הלא מבוטל תולה את כישלון ההסכמים בעיקר בישראל. המייצג הנאמן של טענה זו הוא יוסי ביילין שנוהג לתלות את ההאשמה לכישלון בטבח מערת המכפלה וברצח רבין, טענה המותירה על כנו את הלוגיקה הבסיסית שעמדה בבסיס ההסכמים ואת הצורך להמשיך בכיוון הכללי שאליה הובילו. אם הכישלון העיקרי תלוי בישראל, הרי שבידי ישראל נמצא גם המפתח לפתרון המצב והשאלה הופכת להיות האם ישראל מוכנה ללכת בדרך השלום. אלא שניתוח מתודולוגי מסודר של תוצאות הסכמי אוסלו מוכיח אחרת ומצביע על חוסר התוחלת ברעיון שניתן להגיע עם הפלסטינים להסכם המבוסס על רעיון שתי המדינות.

ההיבט הבטחוני

אף לא אחד מהאישים שעיצבו את הסכמי אוסלו חזר אחורה לימי החתימה על הצהרת העקרונות ב-1993, ובחן ביושר את תוצאות ההסכם ביחס ל"מבחן הדם", שהוגדר אז כמבחנו האולטימטיבי. איש מהם לא הזכיר את פארסת "שינוי" האמנה הפלסטינית. נאומי הג'יהאד החוזרים ונשנים של ערפאת מוזכרים רק כבדרך אגב על ידי רון פונדק כ"דיבור כפול", אך אינם זוכים להתייחסות מעמיקה ואינם מעוררים את השאלה מה הניע את ערפאת להזכיר לעמו שוב ושוב את תורת השלבים ואת הסכם חודיבייה, ולעשות שימוש נרחב בקודים המרמזים בפירוש על תוכניותיו לחיסול מדינת ישראל.

ד"ר אפרים סנה, נאמנו של רבין ולימים חבר כנסת במפלגת העבודה, נשלח בידי רבין לאתר חלופות לערוץ אוסלו. במלאות עשרים שנה להסכמים כתב סנה:

אז למה לא בא הסכם אוסלו לידי הסכם קבע מלא בין ישראל לרשות הפלסטינית? למה הוא התנפץ?... רצה רבין שלל מישראל את המנהיג היחיד שיכול היה גם לשכנע את הישראלים בוותריים משמעותיים וגם לכפות על הפלסטינים את הוויתורים שהם צריכים היו לעשות.

אין ספק שהאמירה הזאת מייצגת את אחת התמות המרכזיות בקרב מחנה השמאל מאז רצה רבין. אלא שרבין מעולם לא הצליח לכפות על הפלסטינים אפילו את הדברים היסודיים והמהותיים ביותר שבגינם הסכים לחתום על הצהרת העקרונות. רבין נכשל בכל היבט אפשרי של שינוי משוואת הטרור: ערפאת לא גינה את הטרור, לא נלחם בו, לא הסגיר מבוקשים (להפך: הוא סייע להם), לא הפסיק את נאומי ההסתה והשטנה, ולא שינה את האמנה הפלסטינית. הקביעה שרבין היה יכול לכפות ויתורים על הפלסטינים עומדת בניגוד למציאות.

בנושא הזה, אחד השקרים הנפוצים ביותר שהתקבעו בתודעה הציבורית היה עריכתו המחודשת של ציר הזמן בשנות אוסלו, כדי שיוכל להתאים לנרטיב המצייר את תולדות הטרור כתגובה לטבח מערת המכפלה. לפי ה"עובדות" הערוכות מחדש, ברוך גולדשטיין ביצע את טבח מערת המכפלה ו"בדיוק ארבעים יום לאחר מכן", כפי שנהג יוסי ביילין להדגיש, התרחש פיגוע ההתאבדות בעפולה ושבעה יום לאחר מכן בחדרה. אלא שכזכור, פיגועי ההתאבדות החלו עוד לפני הטבח במערת המכפלה. כבר באוקטובר 1993 הביע רבין חשש מפני "התופעה חדשה של טרוריסטים-מתאבדים", והעריך ש"התופעה תלווה אותנו גם בעתיד"³⁰.

פיגועי התאבדות בשנים 1994-1996 נערכו כנקמה על חיסולי בכירים בחמאס, ומלבדם התקיים טרור רציף לאורך כל התקופה מאז חתימת הצהרת העקרונות, ולאחר חתימת הסכם קהיר והסכם אוסלו ב'. הטרור לא הפסיק בשום שלב.

הטרור שהשתולל מאז חתימת הצהרת העקרונות עד לנפילת ממשלת רבין-פרס תואר בפירוט רב לאורך הספר, אולם ככל שהיה קשה מנשוא, נדרשו עוד כמה שנים כדי להבין שהפרק הזה ביטא רק את השלב העוברי של התפתחות תשתית הטרור. כבר בזמן אמת שינה רבין את יחסו לטרור, ועבר מתפיסת הטרור כמטרד ביטחוני טקטי שאינו מאיים על קיומה של מדינת ישראל לתפיסת הטרור כאיום אסטרטגי שמהווה סכנה של ממש – וזאת בלי שראה את גל פיגועי ההתאבדות בפברואר-מארס 1996, ואת התפרצות הטרור באינתיפאדה השנייה בתחילת שנות האלפיים. אך בעוד הפלסטינים הולכים ומתעצמים בזכות קבלת עשרות אלפי כלי נשק, הברחת כמויות גדולות של חומרי נפץ תקיניים (או השגתם באמצעות פירוק מוקשים ישנים ברצועת עזה), הכשרות צבאיות שקיבלו שוטרי הרשות, פיתוח יכולות מודיעין ובניית מעבדות חבלה – מדינת ישראל קשרה את ידיה וספגה את התקפות הטרור בהתאם לקונספציית אוסלו ומתוך תקווה שערפאת יבין ש"האינטרס שלו" הוא להילחם בטרור.

האינתיפאדה השנייה פרצה בספטמבר 2000, כשאהוד ברק כיהן כראש הממשלה.³¹ הפיגועים הגדולים שאירעו במהלכה, שכל אחד מהם מזעזע מקודמו, המחישו באופן מעורר אימה את מלוא משמעותה של תשתית הטרור שפיתחה הרשות הפלסטינית בחסות הסכמי אוסלו. כישלונם של ההסכמים התנקז למראות המחרידים שמילאו את רחובות ישראל רק שבע שנים אחרי לחיצת היד בין רבין לערפאת. אין זה המקום לסקירה מלאה של עשרות פיגועי ההתאבדות שהתקיימו בימי האינתיפאדה השנייה, אך בחרנו כמה אירועים בניסיון לתאר את המציאות הבלתי נסבלת של תחילת שנות האלפיים.

הליניץ' ברמאללה: אחת התמונות הזכורות לשמצה מהימים ההם צולמה מחוץ לתחנת המשטרה הפלסטינית ברמאללה. ב-12 באוקטובר 2000 נכנסו לרמאללה בטעות שני חיילי מילואים, ואדים נורז'יץ ויוסי אברהמי. שוטרים של הרשות הפלסטינית הכריחו אותם באימי נשק להתלוות אליהם לתחנת המשטרה המקומית, ואז נתנו להמון צמא דם להסתער אל תוך התחנה. תמונתו של פלסטיני העומד בחלון התחנה ומניף באקסטזה את ידיו המגואלות בדם אל מול ההמון הצוהל הפכה לאחד מסמלי התקופה. הפלסטינים, מטורפים משנאה חסרת שליטה, התנפלו על החיילים והכו אותם למוות בכל הבא ליד, עקרו את עיניהם, המשיכו לדקור אותם ולהשחית את גופותיהם, ואז לקחו אותם בתהלוכה לכיוון כיכר אל-מנאר, השוכנת בלב העיר ה"מתקדמת" וה"מערבית" ביותר ברשות הפלסטינית. תוך כדי התהלוכה המשיכה אורגייית הרצח. המשתתפים, ובהם גם שוטרי הרשות, תלשו את איבריהם הפנימיים, ונופפו בהם לקול צהלותיו של ההמון.

הליניץ' תועד בידי צוות תקשורת איטלקי ופורסם מייד לאחר האירוע. תגובתו של ברק – שתלה את כל יתרו הפוליטי על ערפאת, בהתאם לקונספציית אוסלו – הייתה

מביכה ונלעגת בחולשתה. כמה טילים קטנים נורו לעבר בניין המשטרה שהליניץ' החל בו, לא לפני שנשלחה לפלסטינים אזהרה ובוצע ירי הרתעתי לשטח פתוח כדי לוודא שהמתחם ריק. הטיילים שנורו לא גרמו נזק ניכר ובוזה הסתכמה תגובת ישראל.

הדולפינריום בתל אביב: בליל שבת, 1 ביוני 2001, נטמע מחבל מתאבד בין מאות צעירים, רובם עולים חדשים מברית המועצות לשעבר, שחיכו להיכנס למועדון "דולפי" בתל-אביב, והתפוצץ. המטען שנשא על גופו הכיל 2.5 ק"ג חומר נפץ מעורבב בחפצי מתכת חדים. 17 צעירים נהרגו במקום, ארבעה מתו לאחר מכן מפצעיהם, ו-120 צעירים נוספים נפצעו. כרגיל בפגיעות הללו, שלוו במראות מזוויעים, פגיעות הנפש היו לעיתים חמורות בהרבה מפגיעות הגוף.

הטלוויזיה הגרמנית שידרה באותו חודש כתבה מיוחדת על המחבל בדולפינריום, חייו ובני משפחתו. באחד הקטעים בכתבה הציגה אחותו של המחבל מכתב מיאסר ערפאת, ובו דברי הלל למחבל שביצע את "פעולת הגבורה של מסירות הנפש" בכך ש"הפך את גופו לפצצות". ערפאת איחל למשפחה שבנם יהיה "מופת לגבריות ולהקרבה למען אלה והמולדת... השראה לכל בני משפחתו".³² לא הייתה זו הפעם היחידה שערפאת שלח תנחומים למשפחות מחבלים; כמה חודשים קודם לכן, בינואר 2001, נרצח הנער אופיר רחום לאחר שפותה בידי מחבלת להגיע איתו לשטחי הרשות הפלסטינית. בסוף אפריל 2001 נהרג רוצחו של רחום, מוחמד חסן אל-קאצ', בעת הכנת מטען חבלה. משפחתו פרסמה מודעת תודה ליאסר ערפאת, "אבי כל החללים", שהעביר את תנחומיו "על [נפילת] חלל המהפכה והמולדת".

מסעדת סבארו בירושלים: באחד מימי החופש הגדול בשנת 2001, בשעה שתיים בצהריים, נכנס למסעדת סבארו עמוסת המבקרים ברחוב יפו בירושלים מחבל מתאבד. הוא אחז בתיק גיטרה שהוסלק בו מטען חומר נפץ במשקל 5-10 ק"ג, וכן מסמרים, ברגים ואומים. הוא פוצץ את המטען בלב המסעדה. בפגיעה נהרגו 15 איש, ובהם שמונה ילדים. כ-140 נפצעו. המסעדה נהרסה כליל. אחת הפצועות, חנה נחנברג, אז בת 31, נשואה ואם לילדה קטנה, נפגעה מרסיס מתכת שחדר לראשה, והוגדרה צמח. היא נפטרה 22 שנה לאחר מכן, ביוני 2023.

המחבל היה פעיל חמאס שהגיע ממשפחה עשירה מאזור ג'נין. את מקום הפגיעה בחרה סטודנטית ומגישת חדשות פלסטינית בת עשרים, אחלאם אל-תמימי מרמאללה, שבזכות תעודת העיתונאית שהחזיקה הייתה רשאית להסתובב בחופשיות ולבחור אתר מתאים לפגיעה. תמימי הובילה את המחבל המתאבד מהכפר ועד למסעדה. שם הם נפרדו, לא לפני שהתעקשה שימתין רבע שעה לפני הפגיעה כדי שתהיה לה שהות לשוב לרמאללה ולהגיש את החדשות בטלוויזיה הפלסטינית.³³ תמימי נתפסה ונידונה ל-16 מאסרי עולם. בכמה ראיונות שנתנה בעת ריצוי מאסרה אמרה שהפגיעה הוא "כתר על ראשה".³⁴ בריאיון בטלוויזיה הישראלית נשאלה

המחבלת: "את יודעת כמה ילדים נהרגו בסבארו?". תמימי ענתה בחיוך רחב: "אני חושבת שהיו שם שלושה. שלושה ילדים נהרגו בפעולה, אני חושבת". המראיין עדכן אותה שלא נהרגו שלושה, אלא שמונה. חיוכה של תמימי התרחב.³⁵

*

במוצאי שבת, 2 במארס 2002, מחבל מארגון הטרור גדודי אל-אקצה, המסונף לתנועת הטרור של ערפאת, הפת"ח, התפוצץ בשכונה החרדית הירושלמית בית ישראל, סמוך לקבוצת נשים עם עגלות ילדים ותינוקות. הנשים עמדו מחוץ לישיבה וחיו לבני זוגן. עשרה אנשים נהרגו בפיגוע, ובהם שני ילדים ושלושה תינוקות. שישים נפצעו. אחת הפצועות איבדה את התאומים שברחמה. לאחר הפיגוע צהלו פלסטינים רבים ברחובות רמאללה – תמונה שהפכה לדבר שבשגרה לאחר פיגועים גדולים.

שבוע לאחר מכן, במוצאי שבת 9 במארס, מחבל פלסטיני פתח באש בטיילת בנתניה ורצח את ישראל יחיא בן ה-27 ואת ביתו התינוקות שעדיין לא השלימה את שנתה הראשונה. באותו הערב קיימה תנועת שלום עכשיו הפגנה מול מעונו הרשמי של ראש הממשלה אריאל שרון בירושלים, בדרישה לפתוח במשא ומתן עם הפלסטינים. גם השוטרים הרבים שאבטחו את ההפגנה לא מנעו ממחבל מתאבד לחצות את אזור ההפגנה ולהגיע ל"קפה מומנט" הסמוך. המחבל פוצץ את המטען שנשא על גופו מתחת למעיל עור. 11 צעירים שבילו בבית הקפה נהרגו ו-54 אנשים נפצעו, עשרה מהם באורח קשה.

העיתון אל-אח'באר, מעיתוני השלטון הרשמיים של מצרים, שיבח את הפיגוע והגדיר אותו "פעולה הרואית":

הפעולה ההרואית שביצעו גדודי עז אל-דין אל-קסאם, הפלג הצבאי של תנועת חמאס, בירושלים המערבית, מהווה נקודת מפנה חשובה בפעולות ההתנגדות הפלסטינית, משום שהיא בוצעה במרחק חמישים מטרים ממעונו הרשמי של ראש הממשלה הישראלי, אריאל שרון, ובאחד האזורים המוגנים ביותר בישראל...

ייתכן שבפעולה זו לא נשפך הכי הרבה דם, ואולם... היה זה מסר ישיר להנהגה הישראלית שלפיו הפלסטינים, שאין להם דבר להפסידו, מסוגלים להפוך את האימה ללחם חוקם של הישראלים.

למסר יש שני חלקים. החלק הראשון קובע שאם ישראל מסוגלת להגיע לערפאת ולהפוך את מטהו בעזה לעיי חורבות, אנשי ההתנגדות מסוגלים להגיע לביתו של שופך הדמים שרון. החלק השני של המסר קובע כי לא נותר מקום בטוח עבור הישראלים.³⁶

וגם לא נותר אדם בטוח. בבוקר 17 באוקטובר 2001 התנקשה חוליית מחבלי החזית העממית לשחרור פלסטין בשר התיירות רחבעם זאבי, ששהה במלון הייטא

בירושלים. המתנקשים הצליחו להימלט מהזירה, הגיעו למוקטעה ברמאללה וזכו שם להגנתו של ערפאת. שניים מהמתנקשים נלכדו סמוך להתנקשות, והאחרים נלכדו בידי צה"ל במבצע מיוחד רק בשנת 2006.

קריסת הקונספציה

בערב ליל הסדר תשס"ב, 27 במארס 2002, מחבל מתאבד התפוצץ במלון פארק בנתניה, באולם חדר האוכל בשעה שנערך בו ליל הסדר בהשתתפותם של כ-250 איש. כתוצאה מהפיצוץ נהרגו מייד 19 איש ו-160 איש נפצעו, ו-11 מהם מתו מפצעייהם בימים הבאים. 11 מהנרצחים היו ניצולי שואה, וחלק מנרצחי הפיגוע היו זוגות נשואים. פיגוע ההתאבדות במלון פארק היה פיגוע ההתאבדות ה-53 מאז החלה האינתיפאדה השנייה והיה הקשה מכולם: שיאו של "מארס השחור", שבמהלכו נרצחו יותר מ-135 ישראלים בפיגועי טרור. הטבח במלון פארק "הצליח" להתבלט בנוראתו גם בחודש הזה, והיה הקש ששבר את גב הגמל.

שעות לאחר הטבח במלון פארק פתח צה"ל בגיוס מילואים. בצאת החג, ב-28 במארס, התקיימה ישיבת חירום של הממשלה. ניסיונו של ראש הממשלה שרון להעביר החלטת ממשלה שתוביל לגירושו של ערפאת "נתקל בהתנגדות חריגה של שרי העבודה, שאיימו בפרישה מממשלתו", אבל יותר מכולם היה זה שמעון פרס שפנה בהתרגשות לשרי הימין בממשלה ואמר להם: "אתם הורסים את מפעל חיי".³⁷ פרס ומתן וילנאי היו שני השרים היחידים שנמנעו מתמיכה ביציאה למבצע. גם על פי התהום, המשיך פרס להיאחז בשברי חלומותיו וסירב להרפות.

ב-29 במארס 2002, כמעט תשע שנים לאחר החתימה על הצהרת העקרונות, החליטה מדינת ישראל, בקושי רב, להשתחרר מקונספציית אוסלו שאחזה בגרונה והמיטה עליה אסון. נדרשו עשרות פיגועי התאבדות, יותר מ-1,300 הרוגים וקרוב ל-10 אלפים פצועים כדי שהנהגתה תפנים מחדש את אחריותה לביטחון אזרחיה, אשר הופקר על ידי רבין ופרס בידיהם של ערפאת וארגוני הטרור הפלסטיניים, מתוך משאלת לב חסרת בסיס.

צה"ל גייס חמש אוגדות סדירות, יחידות מיוחדות, סירות, בסך הכול יותר מ-30 אלף חיילי מילואים, ובעזרת טנקים, משוריינים ומסוקי קרב ניסה להשיב את המצב קרוב ככל האפשר לתקופה שקדמה ל"ניסוי" לתת "צ'אנס לשלום". שרון הודיע בכנסת כי מטרתו של מבצע חומת מגן היא

להיכנס לערים ולכפרים שהפכו מקלט לטרוריסטים; לתפוס ולעצור מחבלים, ובעיקר את שולחיהם ואת אלה המממנים אותם ונותנים להם חסות; לתפוס ולהחרים נשק ואמצעי לחימה שמיועדים לפגוע בישראל; לחשוף ולהשמיד מתקני טרור, מעבדות חבלה, מפעלי ייצור נשק ומתקני מסתור.³⁸

מלבד חברון ויריחו, נכבשו כל ערי יהודה ושומרון. חיילי צה"ל, שעד 1993 התמודדו באותן ערים עם מיידים אבנים, פגשו יותר מ-10 אלפים חמושים מאורגנים ושימוש נרחב במטעני חבלה ואזורים ממולכדים. מבצע חומת מגן גבה את חייהם של 30 חיילים, ו-127 נפצעו. בקרב הפלסטינים נהרגו 261 איש, אלפים נפצעו ואלפים נוספים נעצרו.³⁹ הכניסה למרכזי הערים חשפה את מה שהורגש ברחובות ישראל מאז שנת 2000 – תשתית טרור עצומה. בספרו והרשות נתונה כתב העיתונאי רונן ברגמן:

במהלך הפשיטות נתפסו כמויות אדירות של אמצעי לחימה שנאגרו ברשות הפלסטינית. בין השאר נתפסו שם אלפי רובי סער ואקדחים, עשרות מקלעים, מאות ק"ג של חומר נפץ (רק בפאתי הקסבה בשכם נתפסו 600 ק"ג) וחומרי גלם לייצור חומרי נפץ, מאות מטעני חבלה וכ-40 חגורות נפץ – כולם מוכנים להפעלה. עוד נתפסו עשרות משגרים ופצצות נ"ט... בנוסף, הוחרמו פריטים הקשורים לפעילות טרור כמו מחשבים, טלפונים ניידים, מדים, נשק קר ומסמכים הכוללים מידע מודיעיני שאספו הפלסטינים על יעדים ישראליים.⁴⁰

מלבד חשיפתם של מצבורי תחמושת ואמצעי חבלה בלתי חוקיים, אשר אגירתם עמדה בניגוד מוחלט להסכמי אוסלו, נחשף הקשר החד-חד-ערכי בין ערפאת לטרור הפלסטיני:

המסמכים שתפס צה"ל חושפים את המציאות במערומיה: חרף הגינונים הממלכתיים למחצה, ערפאת לא עבר מעולם מדפוסי פעולה של מנהיג ארגון טרור להתנהלות של מנהיג מדינה. הוא ממשיך לנהל את הרשות, ואת תקציבה, כמו שניהל את אש"ף – בשיטות של הפרד ומשול, ללא שקיפות, ללא פיקוח, ללא עמידה בהסכמים, ללא כל מאמץ למנוע טרור. קריאה שיטתית ומעמיקה במסמכים אלה חושפת תמונה מטרידה ועגומה מאוד של מי שהיו אמורים להיות שותפיה של ישראל לתהליך השלום. במקום מדינה בדרך, מנהל ערפאת כנופיה הרואה בטרור נשק לגיטימי ורצוי, מתעלמת מטובת בני עמה, מפולגת ונגועה עד צוואר בשחיתות אישית. גם מי שהיה בקיא בחומר עד לאירועי חומת מגן הופתע מעומק המסמכים ומחומרתם. הפלסטינים, שלא בטובתם, נהגו לתעד כמעט הכול.⁴¹

התיעוד הוכיח שערפאת אישר בכתב ידו לספק נשק לקבוצות טרור שפעלו בתוך הרשות הפלסטינית,⁴² וכן את הזהות המוחלטת בין הפת"ח ובין גדודי חללי אל-אקצה.⁴³ "השורה התחתונה לא מותירה הרבה מקום לספק: הרשות הפלסטינית, תחת הנהגתו הישירה של ערפאת, מעורבת ותומכת בטרור, וביותר מדרך אחת. ראשית, ערפאת והרשות נותנים הכשר עקרוני ואידאולוגי לפעולות הטרור כמרכיב חשוב ולגיטימי במאבק נגד ישראל". יותר מכך, "פעמים רבות מספור מעורבים ארגוני הביטחון הפלסטיניים ישירות בפיוגים עצמם, בשטחים ובלב ישראל". גם הביטחון הכספי סיפק ערפאת מימון ישירות מתקציבי הרשות להפעלתן הסדורה והשיטתית של חוליות טרור.⁴⁴

מטרותיו הצבאיות של חומת מגן הושגו במלואן, והמבצע הוכתר כהצלחה. תשתית הטרור הפלסטינית הושמדה כמעט עד היסוד, כוחה של הרשות הפלסטינית רוסק, וגם רמת הפיגועים הלכה וירדה, אם כי הם לא פסקו לחלוטין. החומר המודיעיני שנאסף במהלך המבצע קשר את ערפאת לטרור וחשף את תמיכתה של ערב הסעודית בטרור הפלסטיני, באמצעות מימונו ומימון משפחות המחבלים המתאבדים. עד סמוך למותו נותר ערפאת נצור במתחם המוקטעה ברמאללה, שחלק ניכר ממנו הוחרב בידי צה"ל במהלך המבצע.

אולם ההישג המשמעותי ביותר של חומת מגן היה החזרת האחריות הביטחונית של מדינת ישראל על אזרחיה לידיה. מאז חומת מגן פועל צה"ל באופן שוטף בתוך הערים הפלסטיניות כדי למנוע את צמיחתה המחודשת של תשתית טרור הדומה לזו שנבנתה בחסותם של הסכמי אוסלו. שמונה שנים לאחר שפוליטיקאים, אנשי תקשורת בשירות ההסכמים, "מומחי" ביטחון וגנרלים בדימוס הסבירו לציבור ההמום מול עוצמת הפיגועים חסרי התקדים ש"אין מה לעשות נגד הטרור", התברר כי מרגע שהצליחה הנהגתה של מדינת ישראל להשתחרר מלפיתת החנק של קונספציית אוסלו, הפתרון לצמצום דרמטי של הטרור היה בהישג יד.

את עומק הקונספציה וההונאה העצמית מצידה של ישראל, שהובילו אותה היישר אל תוך מרחץ הדמים הפלסטיני, מדגים אחד מבעלי התפקידים המרכזיים בהנהגה הפלסטינית, פייסל חוסייני. חוסייני נחשב תמיד לאחד המתונים בהנהגה הפלסטינית המקומית. הוא נפגש אינספור פעמים עם "פעילי שלום" ועם צמרת הנהגתה של מדינת ישראל. עבור אנשי שמאל רבים הוא סימל את הסיכוי לדו-קיום, ועם העולים אליו לרגל נמנו גם הירשפלד ופונדק, שלפני תחילתו של ערוץ אוסלו נהגו להיפגש עימו פעם בשבוע.⁴⁵ "שותפינו במאבק נגד הטרור היו בעצמם הטרוריסטים של אתמול: חברי פת"ח וכוח 17 שהיו מעורבים ברצח של ישראלים", כתב אורי סביר.⁴⁶ אך ריאיון מדהים של חוסייני, אז "מחזיק תיק ירושלים" ברשות הפלסטינית, בעיתון המצרי אל-ערבי ביוני 2001, חשף את האסטרטגיה שהובילה את הפלסטינים בתהליך אוסלו, והיא הייתה שונה מאוד מזאת שדמיין סביר.⁴⁷ בתגובה לביקורתו של המראין על כך שהסכם אוסלו לא קבע את עתיד ירושלים, זכות השיבה והסרת התנחלויות, הציע חוסייני שלוש תשובות:

ראשית, לאחר תקופת "הריון ארוכה" נולד לנו ילד קטן ממה שקיווינו, חלש ממה שקיוונו, ופחות יפה ממה שקיוונו; אבל, למרות הכול הוא הילד שלנו ועלינו לטפח אותו, לחזקו ולתקנו, כדי שיוכל לעמוד על שתי רגליו.

שנית, אנחנו היהודים של תחילת המאה ה-21. כלומר, אנו הפלסטינים נהיה היהודים של תחילת המאה [הקודמת]. הם הסתננו לארצנו בדרכים שונות, בפספורטים מסוגים שונים וסבלו משום כך רבות. הם אפילו ספגו עלבונות, והכול כדי לזכות בהישג, להיכנס

לארצנו ולהשתרש בה, לפני שיגרשו אותנו ממנה. עלינו לפעול כמוהם. לחזור, להיכנס, להתיישב, ולהכות שורשים חדשים באדמתנו ממנה גורשנו, היא המחיר אשר יהא.

שלישית, הצבא היווני, כאשר פשו בו חילוקי דעות ומחלות, לא הצליח לפרוץ לטרויה... אלא שאז טיפסו אנשי טרויה על חומות עירם ולא מצאו מולם כל זכר לצבא היוונים, פרט לסוס עץ ענק. הם שמחו והתהוללו בחושבם שהגייסות היווניים הובסו ונסוגו והותירו מאחוריהם שלל תמים עשוי עץ. הם פתחו את החומות והכניסו אותם לעירם. אחר כך קרה מה שקרה.

והנמשל ברור – הסכמי אוסלו לא היו אלא סוס טרויאני פלסטיני:

לו ארה"ב וישראל לא היו סבורות, בימים שבהם נחתם הסכם אוסלו, שכל שנותר מן התנועה הלאומית הפלסטינית והתנועה הלאומית הערבית הוא סוס העץ המכונה יאסר ערפאת או אש"ף, הן לא היו פותחות בפניו את שעריהן המבוצרים ולא היו מכניסות אותו לתוככי חומותיהן.

חוסייני סיפר כי פנה בימי המשא ומתן לכל מי שאפשר. "דיברתי אליהם בחשאי: היכנסו אל בטן הסוס, ואל תשאלו מהו סוג העץ שממנו הוא עשוי. היכנסו אל בטן הסוס, ואנו נהפוך את הכניסה הזו לבטן הסוס לראשית הבנייה, במקום לסוף התקווה".

בשנת 1997, שלוש שנים לאחר חזרתו של ערפאת לעזה, התקיימה ישיבה בהשתתפות כל הפלגים הפלסטיניים. חוסייני אמר בה לנוכחים:

לפני שלוש שנים אמרתי "היכנסו אל בטן הסוס", וכולנו נכנסנו לבטן הסוס והסוס עצמו נכנס אל החומות. כעת, הגיעה השעה שנאמר: רדו מבטן הסוס והתחילו לעבוד. אל תישארו בבטן הסוס ואל תבזבוזו זמן ואנרגיה בוויכוח האם הסוס הזה היה טוב, בעודכם בתוך בטנו. הנה, באמצעות סוס זה נכנסתם לתוך החומות. רדו, אם כן, מבטנו והתחילו לעבוד למען המטרה שלשמה נכנסתם לבטן הסוס.

האינתיפאדה, הבהיר חוסייני בריאיון, היא הירידה מבטן הסוס.

זוהי תחילת העבודה האמיתית שלשמה נכנסנו לבטן הסוס. עבודה זו הייתה יכולה להיות טובה יותר, רחבה יותר, ומשפיעה יותר, לו היינו מכניסים לראשינו מלכתחילה שהסכם אוסלו, או כל הסכם אחר, הוא בסך הכול הליך זמני, או צעד לקראת משהו רחב יותר... במקום להיכנס לוויכוחים הישנים...

כעת ירדנו כולנו מבטן הסוס ואני מבקש ממך ומכל אנשי העיתונות להניח בצד את כל ניתוחי העבר, את כל המחלוקות הישנות, ולבוא חשבון עם האנשים בנוגע למה שהם עושים כעת בשטח... סיסמתנו מעתה והלאה צריכה להיות "האינתיפאדה תמיד צודקת"... המטרה האסטרטגית: מדינה מן הים עד לנהר.

בהמשך הריאיון הודה חוסייני בפה מלא שכאשר הרשות הפלסטינית מבקשת משלל

הכוחות והפלגים הפלסטיניים להתייחס להסכמים עם ישראל כזמניים, "משמעות הדבר שאנו אורבים לישראלים או מרמים אותם". למרות מגעיו התכופים עם אנשי השמאל והיכרותו האינטימית עם משנתם האידיאולוגית, חוסייני לא ראה בהם מחנה של "תומכי שלום" השותף למחנה הפלסטיני של "תומכי השלום". כמו ערפאת, גם חוסייני לא היה שותף לדיכוטומיה שיצר רבין בין "תומכי השלום" ו"אויבי השלום" בקרב היהודים והפלסטינים, אלא תפס את "תומכי השלום" בישראל כחלק אינטגרלי מכלל היהודים ה"רמאים" שרק ממתנינים להזדמנות לממש את הציווי התורני לנחול את "גבולות ארץ ישראל הגדולה".

את הפשרה ההיסטורית שעשו היהודים ב-1947 ואת הכיבושים במלחמת ששת הימים תפס חוסייני כחלק מתוכנית אסטרטגית ארוכת טווח של היהודים להקמת "ישראל הגדולה" שתשתרע "מהנילוס ועד לפרת", תוכנית ש"אין הם מסתירים מאיש". ולכן גם הפלסטינים, "אם נסכים להכריז על מדינתנו נכון לעכשיו על 22 אחוזים בלבד מפלסטין, כלומר על הגדה המערבית ורצועת עזה – הרי שמטרתנו הסופית היא שחרור כל פלסטין ההיסטורית מן הנהר ועד לים, גם אם הסכסוך יימשך אלף שנים נוספות, או דורות רבים נוספים". בסוף הריאיון הדגיש חוסייני:

עיינו צריכות להמשיך להיות נשואות אל מטרת-העל. הסכנה האמיתית היא שאני אשכח ובשעה שאני מתקדם לעבר מטרתי קצרת הטווח, אפנה את גבי למטרתי ארוכת הטווח, שהיא שחרור כל פלסטין מן הנהר ועד לים...

את הדברים סיכם בתחילת שנות האלפיים הרמטכ"ל לשעבר, משה בוגי יעלון:

לפלסטינים שלושה סיפורים. הנרטיב שלהם בערבית הוא נרטיב של גיוס למלחמת ג'יהאד ולא הכרה בזכותה של ישראל להתקיים. הנרטיב הזה שולל כל זיקה בין העם היהודי לארץ ישראל ומגייס את העם הפלסטיני למלחמה, שמטרתה למוטט את מדינת ישראל. באנגלית הסיפור שונה: כיבוש, קולוניאליזם, אפרטהייד. אלה מושגים לא רלוונטיים כלל, שנועדו לתת לעולם המערבי טרמינולוגיה מוכרת המבירה מי כאן הטובים ומי הרעים. בעברית יש סיפור שלישי: שלום של אמיצים.⁴⁸

לטענת יעלון, גם ערפאת ראה באוסלו "סוס טרויאני שאפשר לפלסטינים להיכנס לארץ" ובאינתיפאדה שפרצה בספטמבר 2000 הוא ראה את "רגע היציאה מבטן הסוס". מטרתו של התהליך הייתה "לפורר את מדינת ישראל מבפנים... לשמר את הסכסוך ולתת לזמן לעשות את שלו על פי תורת השלבים".

אינדוקטרינציה של אנטישמיות ואלימות

אחד מפירות התרעלה הנוראים ביותר של הסכמי אוסלו, כפי שאפשר להסיק מדבריו של חוסייני ומתגובותיו של ערפאת לפיגועי האינתיפאדה השנייה, הוא הקמתו של

מפעל אינדוקטרינציה אנטישמי ואלים שהרעיל את נשמותיהם של מיליוני ערבים בתחומי האוטונומיה וברחבי העולם, באופן מתודולוגי ואינטנסיבי הרבה יותר מזה שהתקיים תחת "הכיבוש". גם ביחס לנקודת ההתחלה הנמוכה מאוד ביחסי יהודים-ערבים בתחומי ארץ ישראל, "הצליחה" הרשות הפלסטינית לדרדר את השנאה ליהודים עוד יותר, באופן מתוכנן ומאורגן ובצורה חסרת תקנה.

בדו"ח שפרסם ב-2010 האתר מבט לתקשורת הפלסטינית, צוינו פעולותיה של הרשות הפלסטינית במסגרת מאבקה במדינת ישראל. בין הפעולות נמנו הגדרת הסכסוך כמלחמת דת, הפצת שנאה בעלת מאפיינים אנטישמיים מובהקים, עידוד הטרור, שלילת זכות קיומה של מדינת ישראל וחינוך לאללימות. ציטוטים רבים המובאים בדו"ח מדגימים את שלילת זכות קיומה של ישראל בתוכניות אקטואליה ובידור ובתוכניות ילדים. מפות העולם מוצגות באופן קבוע ללא מדינת ישראל והתקשורת הפלסטינית שוללת את הקשר של היהודים לארץ ישראל. ד"ר נסרי קמסייה, חוקר במכון המחקרים היישומיים של ירושלים "אריג", טוען כי "כל האדמה היא כבושה על ידי ישראל ושחרור של כל הארץ ללא יוצא מן הכלל הוא מצווה המוטלת על כל איש". המופתי הפלסטיני השייח' מוחמד חוסיין מכחיש את הקשר של היהודים לכותל המערבי. עיסא קראקע, השר הפלסטיני לענייני אסירים, מאשים את ישראל בגניבת חלקי גופות.⁴⁹

העיתונאי רונן ברגמן סיפר בספרו והרשות נתונה על ספר שנעשה רב מכר בשטחי הרשות בימי האינתיפאדה השנייה: הציונאציות. זהו כתב פלסתר אנטישמי מלא שקרים, שנאה וארס לציונות ולעם היהודי, שהודפס בבית-לחם.⁵⁰ בתקציר על כריכת הספר נכתב:

היהודים של ימינו אינם מבני אברהם ולא מזרעו. מוצא היהודים של ימינו הנו מלאומים, דתות ועמים שונים, ולפיכך היהודים אינם בני דודינו; התנ"ך בן זמננו והתלמוד אינם מידי אללה; בית המקדש לא נבנה מעולם, לא בירושלים ולא במקום אחר; הציונות היא מסע הצלב השמיני – הציונים הינם כובשים, צלבנים ופיראטים שהגיעו מעבר לים, על פי תוכנית של המדינות האימפריאליסטיות, בייחוד ארצות הברית; היטלר כלל לא רצח ולא שרף את היהודים במתקני הגז ובכבשנים.

מיינ קמפף והפרוטוקולים של זקני ציון עדיין פופולריים בשטחי הרשות הפלסטינית. "פרקים מתוך הפרוטוקולים של זקני ציון, הלקוחים מתרגום שיצא לאור בקהיר ב-1976, מתפרסמים בהמשכים בא־שוהדא, היוצא לאור מטעם מנגנון ההכוונה המדינית של הכוחות הפלסטיניים, הפועלים ברצועת עזה".⁵¹

פיגועי ההתאבדות מילאו תפקיד חשוב באינדוקטרינציה האנטישמית לא רק בקרב חמאס, אלא גם בידי פת"ח והרשות הפלסטינית. בניגוד לממשלות ישראל, שמעולם לא "ניצלו" את אירועי הטרור כדי להשחיר את החברה הפלסטינית, ההנהגה

הפלסטינית ראתה בטרור כלי רב עוצמה להמשך האינדוקטרינציה האנטישמית.

בזמן שישראל עוד הייתה שרויה בזעזוע מהפיגוע במסעדת סבארו, באוניברסיטת א-נג'אח בשכם הוקם מיצג ראויה המדמה את הפיגוע. "בתוך המודל פוזרו בובות שנמרחו בצבע אדום, שייצגו את הפצועים, וכן קרעי בובות, שייצגו את איבריהם הקטועים של הפצועים וההרוגים. פתח המסעדה וקירותיה נמרחו גם הם באדום. את קירות האולם שבו נערך המיצג קישטו כרזות ופוסטרים של הפיגוע במגדלי התאומים בניו-יורק".⁵² הלוויית המתאבדים, שרובן נערכו בטקסים צבאיים, זכו להספדים מהללים ולסיקור אוהד בכלי התקשורת הרשמיים של הרשות הפלסטינית.⁵³

עיתוני הרש"פ נהגו לכנות את היהודים "קופים" או "חזירים",⁵⁴ ובאוקטובר 2015 פרסמה תנועת פת"ח בדף הפייסבוק הרשמי שלה תמונת שער אנטישמית מספר ילדים נאצי, עם הכיתוב: "אל תיתן אמון בשועל או ביהודי".⁵⁵ בספטמבר 2014 קרא משורר פלסטיני את שירו בתוכנית של הטלוויזיה הרשמית של הרשות הפלסטינית:

ירושלים היא ימי וחלומותי הוורודים / הוי, אתם שרצחתם את נביאי אללה יראי השמיים, / השפלות והקשיים נגזרו עליכם / הוי בני ציון, הוי רוע הבריא / הוי קופים ברבריים, הוי חזירים ארורים / כל עוד ליבי הוא ספר הקוראן שלי והעיר שלי / כל עוד יש לי את זרועי ואת האבנים שלי / כל עוד שאני בן חורין ואינני סוחר בסוגיה שלי [הסוגיה הפלסטינית] / לא אירא מהמוניכס, על מותניי חגורת, ועל כתפיי הרובה שלי.⁵⁶

ביוני 2022 נאם חבר המועצה המהפכנית של פת"ח מוחמד אל-לחאם, ודיבר בשבח מבצעי הפיגועים באריאל, בתל-אביב ובבני-ברק באותה שנה:

[הם] לימדו את הכיבוש לקח, וגרמו לעוצר בלב תל אביב. זוהי פת"ח וכך היא תישאר, שהכיבוש וכל העולם ידעו שזוהי פת"ח. פת"ח תישאר מוחמד זואהרה והיא תישאר נאמנה לדרכה עד לסילוק הכיבוש מאדמתנו. אין לנו חלופה. על האדמה הזו יהיה או אנחנו, או ... אנחנו. לעולם זה לא יהיה או אנחנו או הם. רק או אנחנו או אנחנו.⁵⁷

בנובמבר 2021 התראיין השייח' עבדאללה כיתמיתו, איש דת פלסטיני בכיר המתגורר בסוריה, והציג את גרסתו לטענה האנטישמית הקלאסית שהיהודים שולטים בעולם ומושכים בחוטים כדי לחולל הרס המשרת את הסחטנות היהודית:

השייח': אם אתה בוחן את השורשים של כל דבר מושחת בעולם, תמצא שליחודים בו חלק. תבדוק את משבר הסמים בעולם בתור מנגנון מתוכנן נגד האנושות, תמצא שמאחוריו נמצאים יהודים. משבר ההרג בעולם – תמצא חברות יהודיות שפועלות בתחום זה. הם מפעילים חברות בתחום הזנות בעולם. היהודים עומדים מאחורי חברות החשפנות. תמצא תקשורת שמנסה למנוע מהאדם להיות יציב או לחשוב. הם

מעמידים את האנשים במצב מעורפל... הם משדרים לאנשים 100 אלף ידיעות בכל יום – ידיעות מזויפות ומושגות שמשנות את המנהגים והמסורות של האנשים... כל המנהיגים בעולם נלחמו נגד היהודים. הם היו שנואים ודחויים על ידי כל המדינות. אנשים בכל העולם עדיין קוראים את הסיפור הגיבן מנוטרדאם. על מי מדובר בסיפור הגיבן מנוטרדאם?

המנחה: הסיפור על אדם אומלל ועני שסובל.

השייח': אבל איש זה הוא יהודי, הוא מנצל את הנכות שלו כדי לסחוט את האנשים... בערמוניות ובסחטנות.⁵⁸

באותו חודש התראיין ד"ר אשרף אל-קסאס, היסטוריון פלסטיני וחוקר בתחום מדע המדינה, בערוץ עזתי, והציג את משנתו ההיסטורית על היהודים:

היהודים היו קהילה אנושית מיותרת שאינה מסוגלת להשתלב [בחברה]. הם שלטו במקדי הכלכלה, התקשורת והפוליטיקה וכן היו מלווים בריבית... אם להשתמש בשפה עממית שהצופים שלנו יבינו, [האירופים ראו ב]יהודים ערימה של אשפה שהם רצו להיפטר ממנה, ואז להשליך אותה לעבר השכנים שהם שנוא – המוסלמים. כך אירופה רצתה להיפטר מהיהודים ולהשתמש במדינתם כמכשיר להחלשת העולם האסלאמי כדי למנוע את אחדותו.⁵⁹

הניסיון להציג את היהודים כעם תלוש ומפוקפק, וממילא את אחיזתם בשטחי "המולדת" כחסרת שורשים והצדקה, שזור לכל אורך שנות ההסתה הפלסטיניות. לא מדובר רק בהתבטאויות של משוררים או עיתונאים אקראיים, אלא בתפיסת עולם שכוללת את האקדמיה הפלסטינית ואת ראשי ההנהגה. בנאום בטלוויזיה הפלסטינית ביוני 2021 אמר מוחמד אשתייה, ראש הממשלה הפלסטיני: "מי הם [היהודים]? כדי לא להיכנס לפרטים – הם היהודים הכוזרים, אשר הצטרפו ליהדות במאה השישית לספירה. הנושא הזה דורש מחקר... כיום ישראל – כמפעל ציוני – היא 'מכשיר' ולא מדינה. תתרכזו במשפט הזה: היא 'מכשיר' ולא מדינה. מדינה אינסטרומנטלית... מה כתב הרצל לבלפור: 'האם אתם רוצים שנהיה מדינה אינסטרומנטלית כדי להגן על האינטרסים הבריטיים במזרח התיכון ובתעלת סואץ? אנחנו מוכנים להיות מדינה אינסטרומנטלית'".⁶⁰

דברי אשתייה מראים עד כמה מושרש שיח השנאה האנטישמי הערבי-אסלאמי-פלסטיני, המתחולל בשטחי האוטונומיה בחסותה, בעידודה ובתמיכתה המלאה של הרשות הפלסטינית – זו שסביר וחבריו היו משוכנעים שאנשיה הם "הטרוריסטים של אתמול" שפועלים כעת כתף אל כתף כדי לבנות "מזרח תיכון חדש".

עת לחשבון נפש

העיסוק הרטרופקטיבי בהסכמי אוסלו לאורך השנים, כפי שנסקר כאן, התבצע בדרך כלל כפוסט-מורטם שאינו מוצא פגמים בהסכמים או בקונספציה, אלא רק בגורמים שהתנגדו להסכם והפריעו למימושו, או בגורמים שניהלו אותו בהססנות ובאיטיות שאפשרו למתנגדים לפעול. מעולם לא התקיים חשבון נפש ציבורי בקרב מי שהובילו את ההסכמים, תמכו בהם ותיווכו אותם לציבור כהתגשמות חלום, ולאחר שהתפוגג במהירות גוננו עליהם כאפשרות היחידה שעומדת בפני מדינת ישראל, והמשיכו לשכנע את הציבור בהכרחיותם.

במשך עשרות השנים שעברו לא התקיים דיון רציני שאתגר את הנחות היסוד של אוסלו ותקפותן בראי הזמן, אף שההנחות הללו עדיין עומדות בבסיס התוכניות המדיניות הנוכחיות של השמאל הישראלי ומדינות המערב, ובחינתן רלוונטיות מתמיד: מהן שאיפותיהם האמיתיות של הפלסטינים, כפי שהן מנוסחות בקרבם ולא בפמפלטים באנגלית למטרות יחסי ציבור? מה הסיכוי האמיתי לסיום הסכסוך ולקץ התביעות? מה הסיכוי לויתור פלסטיני על "זכות השיבה" ומזרח ירושלים? מה הסיכוי של המשק הפלסטיני להתקיים שלא ככלכלת קבצנים החיה מהיד אל הפה על חשבון משלמי המיסים במערב, או כארגון פרוטקשן הסוחט את סביבתו? מה הסיכוי לקיומו של שיח שלום אמיתי בקרב החברה הפלסטינית? מה הסיכוי של הפלסטינים להתקיים כיחידה לאומית שלא תהפוך להיות עריצות אסלאמית? לאחר שעזה הפכה לעריצות אסלאמית, האם נותרה עוד משמעות ל"לאומיות הפלסטינית" שהמאבק נוהל בשמה? מה הסיכוי לקיומה של יחידה מדינית הומוגנית בשתי טריטוריות שונות? מה הסיכוי למנוע מהסכם עם הפלסטינים ביהודה ושומרון לעורר את שאיפותיהם האֵיֶרֶדֶנְטיות של הערבים בתחומי מדינת ישראל? מה הסיכוי למנוע מכל הסכם עם הפלסטינים להפוך לנקודת זינוק טובה יותר עבורם לסיום מלחמת ההשמדה שנכשלו בה ב-1948?

בביוגרפיה של שמעון פרס הביא המחבר מיכאל בר-זהר שיר שכתב פרס:

אני שלום – האש לוחשת / אש לא מזדקנת – לא חוששת... / באור וחום – היא מתחדשת. / אני בוקר להבה, להט כחול... / אני עפעפי שחר... סולם יעקב, / חלום... גשר איתן, נטוי / מחוף אכזב למעין חבוי... / אני גבול, ספר פתוח... אני / שער בדרך קדמה / עלמה חלומית בו ממתינה / אהוב ליבה בנפשה השכינה. / אני אש – שלום לוחשת / לא שורפת – תום כובשת / טעונת תקווה, מלטפת, / מאוששת.⁶¹

הריאליזם הפוליטי שעמד תמיד בגישתה של ההנהגה הישראלית לסביבתה המזרח-תיכונית פינה את מקומו לתפיסה שאימצה את השלום כאמונה דתית-מישחית וחדלה לבחון את המציאות באמצעות אתגור אמיץ של הנחות היסוד שהובילו לקריסתה בשנות התשעים. הדבקות העקשנית בפתרון המבוסס על רעיונות מדיניים שכישלונם

הוכח מעל לכל ספק, רק כדי להשביע "עכשיו" את הרצון הנואש למצוא פתרון, היא שורש ההונאה העצמית אשר תמשיך להוביל לכישלונות ולהחמרת המצב. אם מדינת ישראל חפצת חיים, אין לה אפשרות לוותר, ולו לרגע, על ההיבט הרציונלי-ריאלי שחייב להיות הבסיס היחיד לכל פתרון עתידי.

נזקם האסטרטגי הגדול ביותר של הסכמי אוסלו לא מגולם בפגיעה המדינית והכלכלית, או אפילו בטרור. עד להסכמי אוסלו ליכד האתוס הציוני את רובו המכריע של הציבור היהודי במדינת ישראל. הקונצנזוס הלאומי היה רחב למדי והמחלוקות על דמותה של מדינת ישראל התנהלו במרחב מוסכם שקיבל את היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית. במשך שש שנים – מ-1984 ועד ל"תרגיל המסריח" שיוזם שמעון פרס ב-1990 – שלטו בישראל שתי ממשלות אחדות שהורכבו בעיקר מהליכוד והמערך. לא לחינם הצליחו קרוב למאה חברי כנסת להתלכד לשתי ממשלות אחדות שאחת השלימה את ימיה, והשנייה הייתה גם היא משלימה את ימיה אילו היה הדבר תלוי בשמיר וברבין.

אימוץ דוקטרינת השלום החדשה הוביל את רבין במהירות לחלוקה הדיכוטומית שחצתה את העם היהודי במדינת ישראל וחתכה בבשרו החי. לא היה ראש ממשלה לפני רבין שהתבטא, לאורך שנים ובעקביות, בסגנון לוחמני כל כך, נגד מיליוני אזרחים ישראלים והנהגתם הפוליטית. את כל תסכולו, זעמו וכעסו מכישלונם המידי של הסכמי אוסלו בהיבט הביטחוני, שהיה תמצית הווייתו של רבין, הוא הפנה פנימה אל תוך החברה הישראלית – בעודו נזהר מאוד בכבודו של ערפאת – ובמו ידיו הגביר בתוכה את אש המחלוקת, שהחלה לבעור ממילא מרגע שפנה נגד דרכו שלו וחתם על הסכם עם אש"ף. ההפגנות הסוערות נגדו מטעם "אויבי השלום" הגבירו את זעמו אף יותר. החברה הישראלית נקלעה לדיאלקטיקה של הסלמה פוליטית ואווירה רעילה, שחומר הדלק המרכזי שלהן היה הטרור הבלתי פוסק, שלווה באפתיה ממשלתית ובדרישה מהציבור לנשוק את שפתיו ולהמשיך לספוג את "קורבנות השלום".

מתוך האירועים החלה להסתמן החלוקה המחודשת של הציבור היהודי בישראל. מתנגדי ההסכמים, "אנשי האתמול" בפיו של פרס, בחרו להישאר נאמנים לציונות המסורתית; תומכי ההסכם, "אנשי המחר", אימצו את ה"שלום" כמטרתם הפוליטית המרכזית. המחלוקת הישנה בין ימין לשמאל, ליכוד ומערך, אשר היו חלוקים עמוקות מבחינה פוליטית אך חלקו אתוס מרכזי משותף, החלה לפנות את מקומה לחלוקה מחודשת של השדרה המרכזית של העם היהודי לשני מחנות, אשר כל אחד מהם מתכנס סביב אתוס שונה.

האם הייתה זאת תולדה הכרחית של בחירת מחנה השמאל לחתום על הסכמי שלום? לאו דווקא. אם התהליך היה מתנהל בהתאם להתחייבויות של הסכמי אוסלו ובהתאם לקנה המידה הראשוני שהגדירו אדריכלי ההסכם, ייתכן מאוד שהיה נוצר בסיס

אידיאולוגי לשיתוף פעולה פוליטי בקרב הרוב היהודי. אולם התהליך שהתרחש היה הפוך לחלוטין, כפי שהוכח לאורך הספר. ההתקדמות בחתימת ההסכמים מצידה של ההנהגה הישראלית, בעיקר במעבר מהסכם קהיר (עזה ויריחו) להסכם אוסלו ב', נשענה על בסיס רגשי, מתוך הנחות שווא ובניתוק מן המציאות הביטחונית המידרדרת, והיא זו שהפכה את השלום ממטרה פוליטית מוחשית המשותפת לרוב הציבור היהודי במדינת ישראל לאתוס אנטי-רציונלי, בעל משמעות דתית עמוקה עבור מחנה השמאל, שהוביל לארגון מחדש של סט הדעות והערכים שהגדירו את השמאל הציוני. הטרור הבלתי פוסק העצים דרמטית את קו השבר האידיאולוגי החדש, מאחר שהוא הגביר את זעמם של "מתנגדי השלום", ובו בזמן "אילץ" את "תומכי השלום" למצוא את הצידיקים לכישלונם. כך, התגברות הטרור להיקפים שלא היו מוכרים לפני הסכמי אוסלו הובילה לתהליך חמור של פיצול החברה היהודית, בהתאם לחזונו של ערפאת, לשני מחנות מרכזיים, שהמכנה המשותף ביניהם הלך וקטן.

תהליך הפיצול החברתי לווה בתסיסה בלתי פוסקת. היא באה לידי ביטוי בהתבטאויות קשות של רבין ושירי הממשלה מצד אחד, ובהתנהלות האופוזיציה והנהגת המתיישבים שהובילו הפגנות גדולות, שחלקן הפכו לפרועות, ואיימו במרי אזרחי (שלא מומש מעולם) ובסירוב פקודה המוני (שגם אותו לא היה ניסיון לממש), השמיעו התבטאויות קשות נגד רבין וממשלתו, וניהלו שיח ציבורי גלוי למחצה לגבי מעמדו של רבין כ"רודף" ו"מוסר" אשר דינו מיתה על פי ההלכה. בתוך היוזרה המבעבעת הזו שבה התבשל הציבור היהודי במדינת ישראל, קרוע לגזרים, התרחש המפץ הדרמטי של רצח רבין.

הרצח קיבע תמונת מצב של שני מחנות פוליטיים שתהום פעורה ביניהם סביב יחסם ל"שלום". רבין הוכתר באחת למנהיג מיתי שהוביל את העם ל"שלום". המחנה שהרוצח יצא ממנו הואשם כולו ברצח "המנהיג היחיד שיכול" להוביל את הישראלים והפלסטינים לשלום. מנהיג האופוזיציה נתניהו הואשם כמוביל ההסתה שנושא באחריות לרצח. בסידור האירועים הזה נדחקו הצידה ערפאת והפלסטינים, ונתורה להם רק אחריות שולית וחסרת משמעות למניעת הגעתו של "השלום" המיוחל. האשמה נפלה בעיקרה על המחנה היהודי ש"רצח את השלום".

יחסו האמביוולנטי של רבין לתהליך אוסלו, תפיסת עולמו הביטחונית החד-ממדית, היעדר המרכיב האסטרטגי בחשיבתו, סירובו העיקש לקבל את העובדה שהסכמי אוסלו מוליכים למדינה פלסטינית, התחייבותו לשלמות ירושלים זמן קצר לפני הרצח, תסכולו מול הטרור וחוסר יכולתו המובהק לשלוט באירועים, יחסו העוין ל"אויבי השלום" בישראל, תיעובו כלפי שמעון פרס, יחסו המתנכר והמזלזל כלפי יהודי ארה"ב, כישלונם הגדול בהפחתת הטרור שהיה התנאי המרכזי שבגיננו הסכים לקבל את "הצהרת העקרונות" – כל אלו נדחקו הצידה ונשכחו. במקומם נבראה

מחדש דמותו של רבין כמנהיג שהוביל את עמו לעבר השלום, תמך בהקמת מדינה פלסטינית שבירתה מזרח ירושלים, ניהל את ערפאת ביד רמה, נאבק בהסתה של "אויבי השלום", השלים עם נוכחותו של פרס ואף ניהל יחסי קרבה איתו בשנתו האחרונה.

אתוס "השלום" החל להתמלא בתכנים נוספים, ואלה חרגו לחלוטין מתפיסתו של רבין את הסכסוך, וייצגו את משנתו של השמאל הרדיקלי ביחס לזהות היהודית הלאומית, למעמדה של היהדות במדינת ישראל ולתפיסה הכלכלית-חברתית של המדינה. דוד בן-גוריון וברל כצנלסון ייצגו את הציונות הסוציאליסטית היונקת את השראתה ואת זהותה הלאומית מהתנ"ך ומן המקורות היהודיים; אתוס "השלום" המעודכן התאפיין ביחס עוין כלפי זהות יהודית פרטיקולרית.

המהלכים האלה תרמו את שלהם להרחבת קו השבר האידיאולוגי וליצירת תהום אידיאולוגית בלתי ניתנת לגישור בין שני מחנות שעד לפני הסכמי אוסלו חיו שש שנים ביחד בממשלות אחדות. רצח רבין בידי יגאל עמיר הקפיא את תמונת המצב של תהום בין המחנות, והפך לנקודת המוצא של קו השבר החברתי שהלך והתרחב מאז.

ה"שלום" הפך בקרב חלקים נרחבים בציבור לביטוי נלעג, גל-עד של האסון שהובילו אליו חלומות השלום של ימי אוסלו. האם המשמעות היא שמדינת ישראל לא תוכל יותר לעולם להעמיד חזון לשלום? או יותר מכך, האם תהיה מדינת ישראל מסוגלת להעמיד חזון משותף כלשהו לרוב אזרחיה, ובעיקר לציבור היהודי המפוצל, באופן שיוכל לאחד את רובו?

התשובה לדעתי חיובית, אם כי מותנית ביכולתה של החברה הישראלית לקיים הפקת לקחים נרחבת לגבי אופן השגת הסכמי אוסלו ודרך יישומם. חזון לאומי חדש למדינת ישראל, ולא רק בהיבט השלום, הוא מחויב המציאות, ומטבעו עליו להתעלות על היכולת הקונקרטי להשיג אותו באופן מיידי. הוא יכתב עם האתוס הציוני ההיסטורי שעמד בבסיסה של הקמת מדינת ישראל, ויקשור אותו באורח בלתי מעורער ליסודות יהודיים. חזון לאומי חדש מחייב נאמנות לעקרונות הדמוקרטיים שהנחו את מדינת ישראל במשך רוב שנות קיומה, ולשוויון עם ציבור האזרחים הלא יהודי. כדי להימנע מכישלון אדירים, הוא חייב להיות ריאליסטי במידה ומבודל היטב מכל נגיעה של אוטופיזם מנותק, המוביל לניסיונות נואשים לדחיקת הקץ במטרה להושיט את היד ולגעת ב"חלום". לשם כך חייב להתקיים דיאלוג מתמיד עם המציאות, על פי קנה מידה ברור של הצלחה וכישלון, ומתוך הבנה שלעיתים הבחירה תהיה בין הרע לרע במיעוטו. אם תצליח החברה הישראלית לגבש את עצמה מחדש סביב חזון לאומי חדש, אולי נוכל לומר שמעז יצא מתוק.

- 1 נוסח ההסכם הוצג בישיבה ה-129 של הכנסת ה-13 ביום שלישי, ב' בתשרי תשנ"ד (21 בספטמבר 1993).
- 2 מתוך נאום של רבין בערוץ הראשון, 1 במארס 1994.
- 3 סבר פלוצקר, "יש מקום לאופוריה", ידיעות אחרונות, באוקטובר 1993.
- 4 שמעון פרס, מזרח תיכון חדש, תל-אביב: סטימצקי, 1997, עמ' 70.
- 5 יעקב טלמון, ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית, תל אביב: דביר, 1965, עמ' 159.
- 6 סבר פלוצקר, "יש מקום לאופוריה", ידיעות אחרונות, 26 באוקטובר 1993.
- 7 שם.
- 8 עמוס קינן, "צרור היות מפוכחות", ידיעות אחרונות, 24 בספטמבר 1993.
- 9 יעקב אבן, "גם האוטונומיה לא תעקור את הטרור", ידיעות אחרונות, 11 במארס 1993.
- 10 א"ב יהושע, "ההתנחלויות – הצעה חיובית", ידיעות אחרונות, 9 ביולי 1993.
- 11 שוש ויץ, "ערפאת: למה אתם לא מתייחסים אליי כמו אל בן-אדם?", ידיעות אחרונות, 19 במאי 1993.
- 12 מעריב, 30 באוגוסט 1993.
- 13 מעריב, 31 באוגוסט 1993.
- 14 יונה הדרי-רמג, "ידיעות אחרונות, 27 באוגוסט 1993
- 15 בן-דרור ימיני, מעריב, 1 בספטמבר 1993.
- 16 אורי אבנרי, מעריב, 3 בספטמבר 1993.
- 17 ג'יימס בייקר, ידיעות אחרונות, 13 בספטמבר 1993.
- 18 שולמית הראבן, ידיעות אחרונות, 14 במאי 1993.
- 19 עמוס קינן, ידיעות אחרונות, 20 באוגוסט 1993.
- 20 עמוס קינן, ידיעות אחרונות, 24 בספטמבר 1993.
- 21 זיוה יריב, ידיעות אחרונות, 24 בספטמבר 1993.
- 22 חיים גורי, ידיעות אחרונות, 22 בספטמבר 1993.
- 23 שולמית הראבן, ידיעות אחרונות, 21 ביולי 1993.
- 24 אבא אבן, ידיעות אחרונות, 8 באוגוסט 1993.
- 25 תלמה אדמון, מעריב, 28 בספטמבר 1993.
- 26 דויד גרוסמן, ידיעות אחרונות, 29 בספטמבר 1993.
- 27 צבי גילת, ידיעות אחרונות, 8 באוקטובר 1993.
- 28 שמעון פרס, מזרח תיכון חדש, עמ' 12.
- 29 ישי פרידמן, "ברגע שהביאו לכאן את אש"ף – החזירו את תיק 48", מקור ראשון, 9 ביולי 2018.
- 30 ב-11 בנובמבר 1993 דווח בידיעות אחרונות על ניסיונות פיגועי תופת: "בתחילת חודש דצמבר הוצגה מכונית התופת בתנוון על דרך חברון – ובדרך נס לא התפוצצה. לפני כחודש וחצי נמנע פיגוע התאבדות המוני בשוק מחנה יהודה. בתחילת חודש דצמבר 1992, תכננו חברי חוליית עז א-דין אל-קסאם של החמאס לבצע פיגוע המוני בשכונת תלפיות בירושלים – באמצעות מכונית תופת... ותכננו פיגוע התאבדות בשוק מחנה יהודה בירושלים... אבו-רמילה תכנן לפוצץ את עצמו, לפני כחודש וחצי, באוטובוס עמוס נוסעים בשוק מחנה יהודה בירושלים... אבו-רמילה עלה לאוטובוס, התיישב בחלק האחורי של האוטובוס ולחץ על המפסק. בדרך נס לא התפוצץ המטען".
- 31 עד היום ניטש וכוח האם ערפאת יזם את האינתיפאדה. לא נתפסה הוכחה מובהקת לכך, אם כי אשתו חשפה בריאיון טלוויזיוני שערפאת הכריע לפתוח באינתיפאדה מייד לאחר שיחות קמפ-דיוויד: "סוהא ערפאת מודה: בעלי תכנן את אינתיפאדת אל-אקצה", *nana10*, 28 בדצמבר 2012.
- 32 "תנחומי ערפאת למשפחת המחבל בדולפינריום", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (MEMRI), 13 ביוני 2001.
- 33 סמדר פרי, "התעלומה מאחורי גירוש המחבל מירדן", *ynet*, 6 באוקטובר 2020.
- 34 "אחלאם תמימי, המחבלת שנטלה חלק בפיגוע במסעדת סבארו: 'הפיגוע הזה הוא כמו כתר על ראשי'", חשבון היוטיוב של MEMRI, 30 בינואר 2022.
- 35 "הרש"פ: ישראל מסיתה בשידור דברי סייעת למתאבד סבארו", חשבון היוטיוב *PMWHebrew*, 23 בנובמבר 2011.
- 36 "אל-אח'באר המצרי בזכות הפיגוע בקפה מומנט", MEMRI, 15 במארס 2002.
- 37 עמוס הראל ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית, תל-אביב: ידיעות ספרים, 2005, עמ' 697.
- 38 "אודות המבצע – 20 שנה לחומת מגן", אתר צה"ל.
- 39 הראל ויששכרוף, המלחמה השביעית, עמ' 795.
- 40 רונן ברגמן, והרשות נתונה, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2002, עמ' 24-25.
- 41 שם, עמ' 28-29.
- 42 שם, עמ' 47.
- 43 שם, עמ' 49.
- 44 שם, עמ' 50-52.
- 45 רון פונדק, ערוץ השאי, תל-אביב: משכל וידיעות ספרים, 2013, עמ' 24.

46	אורי סביר, התהליך, מאנגלית: עמוס כרמל, תל-אביב: משכל וידיעות ספרים, 1998, עמ' 162.	55	ש.ם.
47	הציטוטים של חוסייני מתוך "פייצל חוסייני: הסכם אוסלו היה סוס טרויאני", MEMRI, 30 ביוני 2001.	56	ש.ם.
48	מתוך ברגמן, והרשות נתונה, עמ' 193-195.	57	"חבר המועצה המהפכנית של פת"ח בשבח מבצעי הפיגועים באריאל, ת"א ובני ברק: 'על אדמה זו יחיו או אנחנו או אנחנו'", MEMRI, 29 ביוני 2022.
49	איתמר מרכוס וגאן ז'אק זילברדיק, "דו"ח מעקב אחר הסתה - הרש"פ בזמן שיחות הקרבה - יוני 2010".	58	"חכם הלכה פלסטיני: מאחורי כל דבר מושחת בעולם עומדים יהודים", MEMRI, 3 בנובמבר 2021.
50	רוגן ברגמן, והרשות נתונה, עמ' 105.	59	היסטוריון פלסטיני: האירופאים ראו ביהודים ערימת אשפה, וזרקו אותם למוסלמים, כדי להיפטר מהם", MEMRI, 2 בנובמבר 2021.
51	ש.ם, עמ' 106-107.	60	"ראש הממשלה הפלסטיני: ישראל אינה מדינה, היא כלי בשירות אינטרסים זרים; היהודים החיים בה - צאצאי הכוזרים", MEMRI, 29 ביוני 2021.
52	ש.ם, עמ' 123.	61	מיכאל בר-זהר, שמעון פרס הביוגרפיה המלאה, עמ' 1,862 (המהדורה הדיגיטלית).
53	ש.ם, עמ' 126-127.		
54	"דמוניזציה של ישראל והיהודים", באתר מבט לתקשורת הפלסטינית.		